૩. પુણ્યપાપ અધિકાર

પુણ્ય-પાપ બન્ને કર્મ, બંધરૂપ દૂર માની;
શુદ્ધાત્મા જેણે લહ્યો, નમું ચરણ હિત જાણી.

- પ્રથમ ટીકાકાર કહે છે કે હવે એક જ કર્મ બે પાત્રરૂપ થઈને પુણ્ય-પાપરૂપે પ્રવેશ કરે છે.
- જેમ નૃત્યના અખાડામાં એક જ પુરુષ પોતાને બે રૂપે બતાવી નાચતો હોય તેને યથાર્થ જાણનાર ઓળખી લે છે અને એક જ જાણે છે; તેવી રીતે જો કે કર્મ એક જ છે તોપણ પુણ્ય-પાપના ભેદે બે પ્રકારનાં રૂપ કરી નાચે છે તેને, સમ્યગ્દૃષ્ટિનું જ્ઞાન કે જે યથાર્થ છે તે એકરૂપ જાણી લે છે. તે જ્ઞાનના મહિમાનું કાવ્ય આ અધિકારની શરૂઆતમાં ટીકાકાર આચાર્ય કહે છે.

કળશ: **કળશ - ૧૦૦**

(હરિગીત)

શુભ ને અશુભના ભેદથી જે દ્વિ-પણાને પામતું,
તે કર્મ પણ જેના ઉદયથી એકપણાને ધારતું;
દૂર કરી છે મોહરજને આપ આપ જાગી અહો!
પામે સ્વયં છે ઉદયને આ ચંદ્રમા તે જ્ઞાનનો. ૧૦૦.

શ્લોકાર્થ: હવે (કર્તાકર્મ અધિકાર પછી), શુભ અને અશુભના ભેદને લીધે બે-પણાને પામેલા તે કર્મને એકરૂપ કરતો, જેણે અત્યંત મોહરજને દૂર કરી છે એવો આ (પ્રત્યક્ષ-અનુભવગોચર) જ્ઞાન-સુધાંશુ (સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી ચંદ્રમા) સ્વયં ઉદય પામે છે.

□ (મંગળાચરણ:-) શુદ્ધાત્માને જાણ્યો અને (એમાં) ઠર્યું - સ્વરૂપમાં એકાગ્ર થયું એનામાં હિત છે. જેણે આવું કર્યું તેને પણ હું નમસ્કાર કરું છું.

- પુણ્ય અને પાપ બન્ને બંધનરૂપ (છે એમ જાણી) અને દૂર કરીને પોતાના શુદ્ધાત્માને જેણે જાણ્યો તેના ચરણમાં હું નમસ્કાર કરું છું.

□ (ટીકાકાર:-) • પુણ્ય અને પાપ એકરૂપ વેશ ધારણ કરી પ્રવેશ કરે છે.

- પુણ્ય અને પાપ એક જ વિકારના બે વેશ છે, પરંતુ અજ્ઞાની એને બે રૂપે માને છે.
- ચોથે (ગુણસ્થાને) અંશે પણ આચરણ છે, પાંચમાં પણ જે વિશેષ છે અને છઠ્ઠે પણ સ્થિરતા વધી ગઈ છે, સાતમે પણ એ સ્વરૂપાચરણ છે. રાગનું આચરણ નહિ એટલે સ્વરૂપાચરણ છે.
- સ્વદ્રવ્યનું આચરણ તે સ્વરૂપાચરણ. તે નિર્જરા અને મોક્ષનું કારણ છે. રાગનું આચરણ છે એ વિરૂપાચરણ છે. જેટલી વૃત્તિ રાગાદિમાં જાય એ બંધનું કારણ છે, પરદ્રવ્યાચરણ છે.
- જે દ્રવ્યાંતર (એટલે) અન્યદ્રવ્યથી અનેરું - દયા, દાન, ભક્તિ, વ્રત, તપાદિના પરિણામ થાય એ અનેરા દ્રવ્યનું આચરણ હોવાથી અનાચરણ છે, સ્વરૂપનું અનાચરણ છે, પરદ્રવ્યનું આચરણ છે.

□ (કળશ ૧૦૦ - શ્લોકાર્થ:-). જે શુભાશુભ ભાવ છે એ પણ બે છે. બે છે તે એક જ છે, બંધન એક છે અને એનું ફળ પણ એક જ છે. અજ્ઞાની બન્ને માને છે એને "એકરૂપ કરતો" અર્થાત્ શુભ અને અશુભ ભાવ બે તે એક જ પ્રકાર છે. એકરૂપનો અર્થ પોતાની સાથે એકરૂપ કરતો - એમ નહિ. જ્ઞાની બન્ને એકરૂપે - બંધનું કારણ એક પ્રકારે એમ જાણે છે.

- "એકરૂપ કરતો" અર્થાત્ જે માન્યતા છે કે, આ પુણ્ય તે ઠીક છે અને અપુણ્ય તે અઠીક છે અથવા પુણ્ય શુભ છે અને પાપ અશુભ છે - એમ બે-પણાને મિથ્યાદૃષ્ટિ અજ્ઞાની માને છે એને

જ્ઞાની એ તેને અંતરપણે જાણ્યો છે. ઉપયોગ અંતર ચૈતન્યના સ્વભાવે છે, ઉપયોગરૂપ આત્મનો આધાર દરિયો ધ્રુવ અંતર સ્વભાવરૂપ છે. એનાથી આ બે ભાવ આત્માને ભિન્ન છે માટે જ્ઞેય કહ્યાં છે.

- "મોહરજ" નો અર્થ મિથ્યાત્વભાવ-મોહભાવ છે. પુણ્ય અને પાપને ઉન્ને ભિન્ન ભિન્ન માને એ મિથ્યાત્વભાવ છે.
- બંધ તત્ત્વ તરીકે ગણતા પુણ્ય અને પાપનું તત્ત્વ જુદું ગણ્યું, પરંતુ સમયસાર ટીકામાં એ પુણ્ય-પાપને ઉન્ને આસ્રવ ગણીને અંતર તત્ત્વ ગણ્યું. વ્યવહારે બન્ને જુદા પાડીને એ નિશ્ચયથી બે એક છે, આસ્રવ છે, બંધનું કારણ છે. વ્યવહારે એ ભેદ આત્માને નથી.
- છો એને કે ખીલ? એને જો એને કરે ખીલ? કરવું હોય - દ્રવ્યની પર્યાય. એ કરવું હોય. એ પણ પર્યાયરૂપે કરવું હોય. [દ્રવ્યરૂપે કરવું ન હોય]
- આનાથી સત્ય વસ્તુ તો એ ગુણ સમ્યગ્દર્શન જ એક છે, એમાં બીજો પુણ્ય અને પાપનો ભેદ નથી.
- (ભાવાર્થ:—) "અનાદિ અંતર જે પ્રકારનું દેખાતું હતું તેને જ્ઞાને એક પ્રકારનું જાણ્યું જ્ઞાનમાં મોહરૂપી રજ ભરી હતી" — મોહરૂપી મિથ્યા ભ્રમણા ભરી હતી — "તે દૂર કરવામાં આવી ત્યારે યથાર્થ જ્ઞાન થયું; જેમ વાદળાં અને ધુમ્મસનું પડળ આવું આવે ત્યારે યથાર્થ પ્રકાશ થતો નથી પરંતુ આવરણ દૂર થતાં સૂર્ય યથાર્થ પ્રકાશે છે, તેમ જ્ઞાને અહીં પણ જાણ્યું."
- શુભ અને અશુભ ભાવ બે [એ] અંધારું - પડદો હતો એને તોડી નાખ્યો. એ અજ્ઞાન અંધકાર અંતરરૂપ છે. માટે આજ જ્ઞાનસ્વરૂપ તો એનાથી ભિન્ન છે - આમ જોતાં આત્માને સ્વસંવેદનમાં, જ્ઞાનને જ્ઞાન તરીકે અને રાગને ભિન્ન તરીકે જાણ્યા (જાણ્યા).

કળશ-૧૦૦: પ્રશ્નાવલી

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. પુણ્ય-પાપ અધિકારની શરૂઆતમાં પુણ્ય અને પાપ એવા બે તત્ત્વોના વેશ પહેરીને બે જુદા જુદા પાત્રો જીવના અખાડામાં પ્રવેશ કરે છે.
2. પુણ્ય-પાપ અધિકારમાં એક જ પુરુષ પોતાને પુણ્ય અને પાપ એમ બેરૂપે જણાવીને જીવના અખાડામાં નાચે છે.
3. આ કળશમાં પુણ્ય અને પાપની મુખ્યતાથી વાત કરી છે.
4. આ કળશમાં પુણ્ય અને પાપ બન્નેને જ એકરૂપ જાણે છે એવા સમ્યગ્જ્ઞાનની વાત મુખ્યતાથી કરીને તેનો મહિમા જણાવ્યો છે.
5. આ ગાથામાં મોહરજનો અર્થ આઠ પ્રકારના કર્મની ધૂળ-રજ થાય છે.
6. મોહરજનો અર્થ અહીં મોહભાવ-મિથ્યાત્વભાવ [ભાવકર્મ] થાય છે.
7. રાગ-રૂપી શું અહીંત સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ ચંદ્રમા.
8. નવતત્ત્વોના નિરૂપણમાં પુણ્ય અને પાપ એમ બે અલગ અલગ તત્ત્વો કહ્યાં છે, તે જણાવે છે કે પુણ્ય અને પાપ પરસ્પર તદ્દન ભિન્ન છે.
9. નવતત્ત્વોમાં વ્યવહારથી પુણ્ય અને પાપને જુદા કહીને સાતતત્ત્વોના નિરૂપણમાં નિશ્ચયથી તે બન્નેનો એક આસ્રવ તત્ત્વમાં જ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, માટે તેઓ પરસ્પર જુદા નથી.
10. જ્ઞાનીને શુભ અને અશુભ ભાવ એવા પુણ્ય અને પાપ એમ બે તત્ત્વો જુદા જુદા દેખાય છે, પરંતુ અજ્ઞાનીને તે બન્નેમાં કાંઈ ભેદ ભાસતો નથી.

કળશ- ૧૦૧

ઉત્થાનિકા:- હવે પુણ્ય-પાપના સ્વરૂપના દ્રષ્ટાંતરૂપ કાવ્ય કહે છે:-

કળશ:-

(દોહરા)

શૂદ્રાણીને પુત્ર બે જન્મ્યા એક જ સાથ,
ઉછર્યો નિજ ઘર એક ને બીજો બ્રાહ્મણ સાથ;
'શૂદ્ર છું'-પહેલો માનીને, કરતો મદિરા-સ્નાન,
બીજો સ્પર્શે પણ નહીં 'હું બ્રાહ્મણ'-એ માન;
શૂદ્રાણીના ઉદરથી જન્મ્યા બે એક સાથ,
પરમાર્થે બન્નેયને તેથી શૂદ્ર જ જાણ;
જાતિભેદના ભ્રમ થકી એક પ્રવર્તે આમ,
પુણ્ય-પાપ એ બે વિષે હે ભવ્ય આમ જ જાણ. ક.૧૦૧.

શ્લોકાર્થ: (શૂદ્રાણીના એક સાથે જન્મેલા બે પુત્રોમાંથી એક બ્રાહ્મણને ત્યાં ઉછર્યો અને બીજો શૂદ્રના ઘેર જ રહ્યો) એક તો 'હું બ્રાહ્મણ છું' એમ બ્રાહ્મણત્વના અભિમાનને લીધે મદિરાને દૂરથી જ છોડે છે અર્થાત્ સ્પર્શતો પણ નથી, અને બીજો 'હું પોતે શૂદ્ર છું' એમ માનીને મદિરાથી જ નિત્ય સ્નાન કરે છે અર્થાત્ તેને પવિત્ર ગણે છે. આ બન્ને પુત્રો શૂદ્રાણીના ઉદરથી એક સાથે જન્મ્યા છે તેથી (પરમાર્થે) બન્ને સાક્ષાત્ શૂદ્ર છે, તોપણ જાતિભેદના ભ્રમસહિત તેઓ પ્રવર્તે છે-આચરણ કરે છે. (આ પ્રમાણે પુણ્ય-પાપનું પણ જાણવું.)

ટીકા:- પુણ્ય ભાવ કરે છે ને! એને અભિમાન (થાય છે કે), હું પુણ્ય કરું છું, અમારે આ પાપ નહિ, અમારે મિથ્યાત્વ પાપ નહિ. 'અભિમાની' શબ્દ લીધો છે ને? 'બ્રાહ્મણત્વ-અભિમાન' એમ પુણ્યના પરિણામને અભિમાની પુણ્ય ને તપ ને ભક્તિ કરનારો એના અભિમાનમાં (એમ કહે) અમને બીજો રંગ ન ખપે. પણ છે તો એ સાંકળનો દીકરો. પુણ્યના પરિણામ પણ છે તો વિભાવનો દીકરો. વિભાવરૂપી સાંકળ!

(ભાવાર્થ:-) "પુણ્ય-પાપ બન્ને વિભાવપરિણતિથી ઊપજ્યાં હોવાથી બન્ને બંધરૂપ જ છે, વ્યવહારદૃષ્ટિએ ભ્રમને લીધે તેમની પ્રવૃત્તિ જુદી જુદી ભાસવાથી, સારાં અને ખરાબ-એમ બે પ્રકારે તેઓ દેખાય છે. પરમાર્થદૃષ્ટિ તો તેમને એકરૂપ જ, બંધરૂપ જ, ખરાબ જ જાણે છે." ત્રણ બોલ લીધા. શુભ અને અશુભ ભાવ બેય એકરૂપ છે, બેય બંધરૂપ જ છે અને જ્ઞાની બેય ખરાબ જ જાણે છે. બેમાં એકેયને સારા જાણતો નથી.

ગાથા-૧૦૧: ધર્મચર્ચા

પુ.પા.-૫

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. મદિરા-સ્નાન અર્થાત્ શૂદ્રાણીનો પુત્ર શૂદ્રના ઘરે રહીને મદિરા વડે સ્નાન કરે છે -એમ અહીં કહ્યું છે.
2. મદિરા-સ્નાન અર્થાત્ શૂદ્રનો પુત્ર મદિરાને [પાણીની જેમ] પવિત્ર માને છે- એમ અહીં કહ્યું છે.
3. અહીં શૂદ્રાણી વિવાહપરિણીતના સ્થાનમાં, તેનો બ્રાહ્મણના ઘરે ઉછરેલો પુત્ર પુણ્યના સ્થાનમાં અને પોતાના ઘરે જ ઉછરેલો તેનો પુત્ર પાપના સ્થાનમાં કહેવામાં આવ્યો છે.
4. શુભાદિ પુણ્યને હેય કહીને અહીં સદાચાર છોડાવ્યો છે.
5. અહીં પુણ્યનું અભિમાન કરીને તેને ધર્મ માનનાર જીવને પુણ્યનું ઉપાદેયપણું છોડાવ્યું છે.
6. પરમાર્થદૃષ્ટિએ પુણ્ય અને પાપ બંને એકરૂપ, અભેદરૂપ અને સમાન છે.

ગાથા-૧૪૫:

ઉત્થાનિકા:- હવે શુભાશુભ કર્મના સ્વભાવનું વર્ણન ગાથામાં કરે છે:-

ગાથા:-

છે કર્મ અશુભ કુશીલ ને જાણો સુશીલ શુભકર્મને!
તે કેમ હોય સુશીલ જે સંસારમાં દાખલ કરે? ૧૪૫.

ગાથાર્થ:- અશુભ કર્મ કુશીલ છે (-ખરાબ છે) અને શુભ કર્મ સુશીલ છે (-સારું છે) એમ તમે જાણો છો! તે સુશીલ કેમ હોય કે જે (જીવને) સંસારમાં પ્રવેશ કરાવે છે?

ટીકા:- (A) [૧] "કોઈ કર્મને શુભ જીવપરિણામ નિમિત્ત હોવાથી અને કોઈ કર્મને અશુભ જીવ-પરિણામ નિમિત્ત હોવાથી કર્મના કારણમાં ભેદ-તફાવત છે": આ ગાથામાં શુભાશુભ કર્મના સ્વભાવનું વર્ણન (કરવામાં આવ્યું). ભાવનો ભાવ નથી.

(કારણ:) પુણ્ય[કર્મ] બંધાય એમાં શુભભાવ [નિમિત્ત] હોય છે અને પાપ[કર્મ] બંધાય એમાં અશુભભાવ [નિમિત્ત] હોય છે; એટલે અજ્ઞાની વ્યવહારનયવાળા (એમ કહે છે કે), બે બંધના કારણમાં બે ભેદ છે, માટે બે કર્મ જુદાં છે. (અર્થાત્ કર્મ જુદાં જુદાં છે).

(સ્વભાવ:) [૨] "કોઈ કર્મ શુભ પુદ્ગલપરિણામમય અને કોઈ કર્મ અશુભ પુદ્ગલપરિણામમય હોવાથી કર્મના સ્વભાવમાં ભેદ છે": પહેલાં પરિણામની વાત થઈ, હવે કર્મબંધનની વાત [કરે છે]. એમ કે બંધનમાં ફેર છે. એકમાં શાતા બંધાય છે, એકમાં અશાતા બંધાય છે, માટે કર્મના સ્વભાવમાં -બંધમાં- ફેર છે એમ વ્યવહારનયવાળાનો પક્ષ છે.

(ફળ:) [૩] "કોઈ કર્મનો શુભફળરૂપે અને કોઈ કર્મનો અશુભ ફળરૂપે વિપાક થતો હોવાથી કર્મના અનુભવમાં (-સ્વાદમાં) ભેદ છે": શાતાવેદનીય હોય ત્યારે સગવડ, એનો સ્વાદ જાણે હોય છે-[એ] શુભ ફળ છે. અશાતાના ઉદયથી રોગ આવે, એના ફળમાં (સ્વાદ જાણે હોય છે). બંધનના કારણમાં ફેર છે, બંધનના પુદ્ગલપરિણામના સ્વભાવમાં ફેર છે અને તેના ફળમાં ફેર છે-એમ વ્યવહારનયના પક્ષવાળાએ ત્રણ વાત કરી. હવે ચોથો પક્ષ કહે છે.

(આશ્રય:) [૪]. "કોઈ કર્મ શુભ (સારા) એવા મોક્ષમાર્ગને આશ્રિત હોવાથી અને કોઈ કર્મ અશુભ (ખરાબ) એવા બંધમાર્ગને આશ્રિત હોવાથી કર્મના આશ્રયમાં ભેદ છે. માટે- જોકે (પરમાર્થે) કર્મ એક જ છે તોપણ કેટલાકનો એવો પક્ષ છે કે કોઈ કર્મ શુભ છે અને કોઈ કર્મ અશુભ છે. પરંતુ તે (પક્ષ) પ્રતિપક્ષ સહિત છે." (એટલે કે) તે પક્ષનો વિરોધી પક્ષ છે. નિશ્ચય છે એ વ્યવહારનો વિરોધી પક્ષ છે.

↑(A) વ્યવહાર

નિશ્ચય ↓(B) • તે પ્રતિપક્ષ (અર્થાત્ વ્યવહારપક્ષનો નિષેધ કરનાર નિશ્ચયપક્ષ) આ પ્રમાણે છે:-

(કારણ:) [૧] "શુભ કે અશુભ જીવપરિણામ કેવળ અજ્ઞાનમય હોવાથી એક (જ) છે": ભાવ તો શુભ હો કે અશુભ હો, એમાં જ્ઞાનસ્વભાવનો અંશ નથી [તેથી] એ અજ્ઞાન છે. એમાં જે જ્ઞાનની નિર્મળ પર્યાય જોઈએ એ એમાં (-શુભ-અશુભભાવમાં) નથી. એટલે એ અજ્ઞાન છે. અજ્ઞાન છે એટલે મિથ્યાત્વ છે એમ નહિ. એ તો ભાવ એને પોતાના માને તો મિથ્યાત્વ છે. "તે એક જ હોવાથી કર્મના કારણમાં ભેદ નથી, માટે કર્મ એક જ છે."

(સ્વભાવ:) [૨] "શુભ કે અશુભ [પુદ્ગલ] પરિણામ કેવળ પુદ્ગલમય હોવાથી એક છે; તે એક હોવાથી કર્મના સ્વભાવમાં ભેદ નથી, માટે કર્મ એક જ છે." આ તો શાતા બંધાય કે અશાતા બંધાય, જશકીર્તિ બંધાય કે અપજશકીર્તિ બંધાય, મનુષ્યગતિ બંધાય કે ઢોરગતિ બંધાય, પણ જે બંધાય છે એ પુદ્ગલમય છે; એમાં આત્માની જાત કાંઈય આવતી નથી. માટે પુદ્ગલના

સ્વભાવમાં શું ભેદ કહે છે એમ નથી, બંને પુદ્ગલમય છે માટે પુદ્ગલનો સ્વભાવ છે.

[3]. (ફળ:) "શુભ કે અશુભ ફળરૂપે થતાં બંને કેવળ પુદ્ગલમય હોવાથી એક છે; તે એક હોવાથી કર્મના અનુભવમાં (-સ્વાદમાં) ભેદ નથી; માટે કર્મ એક જ છે." શાતાવેદનીયને લઈને મળેલ નિરોગતા અને અશાતાને લઈને મળેલ રોગ એ ફળમાં ફેર છે ને! એમ અજ્ઞાનીને લાગે છે. (ના કહે છે) ફળમાં જરાય ફેર નથી, એ બંને પુદ્ગલની વાત છે બહાર. બંનેનો સ્વાદ ભૂંડો છે, ખારો છે, સ્વાદમાં ભેદ નથી.

[4]. (આશ્રય:) "શુભ (સારો) એવો મોક્ષમાર્ગ તો કેવળ જીવમય હોવાથી અને અશુભ (ખરાબ) એવો બંધમાર્ગ તો કેવળ પુદ્ગલમય હોવાથી તેઓ અનેક (જુદા જુદા, બે) છે; તેઓ અનેક હોવા છતાં કર્મ તો કેવળ પુદ્ગલમય એવા બંધમાર્ગને જ આશ્રિત હોવાથી કર્મના આશ્રયમાં ભેદ નથી; માટે કર્મ એક જ છે." અહીં 'શુભ' શબ્દે શુદ્ધ. શુભ એટલે સારો. સારો એટલે શુદ્ધ એમ લઈ લીધો. શુભ એટલે તે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ જ છે - સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર - એ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપને અવલંબે થાય તેને અહીં શુભ કહેવામાં આવે છે, તેને જ ભલો કહેવામાં આવે છે. શુભ અને અશુભ બેય પરિણામ તે ભલા નથી, બૂરા છે.

• [નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ] પર્યાયની અપેક્ષાએ જ વ્યવહાર કહેવાય છે ને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિશ્ચય છે. તેને અહીં ભલો કીધો છે, શુભભાવને ભલો કીધો છે એમ નથી.

• પુણ્ય-અપુણ્યના પરિણામ, દયા-દાનના પરિણામ, શુભ-અશુભ બધાય અશુભ છે બંધમાર્ગ તો કેવળ પુદ્ગલમય હોવાથી - મોક્ષમાર્ગ કેવળ જીવમય હોવાથી એમ એની સામે લીધું. આત્મા આનંદનો સાગર પ્રભુ! એની નિર્મળ દશા એ કેવળ જીવમય છે; એમાં પુદ્ગલનો કાંઈ અંશ નથી.

• સારો એવો મોક્ષમાર્ગ જીવમય (અને) ખરાબ એવો બંધમાર્ગ પુદ્ગલમય એમ બે છે. કર્મબંધન તો પુણ્ય-પાપને આશ્રિત છે, મોક્ષમાર્ગને આશ્રિત બંધ છે નહિ. બંધનો આશ્રય બંધમાર્ગ છે. જે પુણ્ય, તપ, ભગવાનની ભક્તિ આદિ (થાય) એ તો પરદ્રવ્યને આશ્રિત છે અને સ્વરૂપના આશ્રયે મોક્ષમાર્ગ છે. ભગવાન એમ કહે કે અમારા ઉપર લક્ષ કરતાં તને બંધભાવ ઉત્પન્ન થશે.

(A) (હેતુ) (ભાવાર્થ:) [1]. "કોઈ કર્મ તો અરિહંતાદિમાં ભક્તિ-અનુરાગ, જીવો પ્રત્યે અનુકંપાના પરિણામ, મંદ કષાયથી ચિત્તની ઉજ્જ્વળતા ઇત્યાદિ શુભ પરિણામોના નિમિત્તે થાય છે અને કોઈ કર્મ તીવ્ર ક્રોધાદિક અશુભ લેશ્યા, નિર્દયપણું, વિષયાસક્તિ, દેવ-ગુરુ આદિ પૂજ્ય પુરુષો પ્રત્યે વિનયભાવે ન પ્રવર્તવું ઇત્યાદિ અશુભ પરિણામોના નિમિત્તે થાય છે; આમ હેતુભેદ હોવાથી કર્મના શુભ અને અશુભ એવા બે ભેદ છે."

[2]. (સ્વભાવ) "શાતાવેદનીય, શુભ-આયુ, શુભનામ અને શુભગોત્ર - એ કર્મોના પરિણામ (-પ્રકૃતિ વગેરે)માં તથા ચાર ઘાતિકર્મો, અશાતાવેદનીય, અશુભ આયુ, અશુભ નામ, અશુભગોત્ર - એ કર્મોના પરિણામ (-પ્રકૃતિ વગેરે)માં ભેદ છે; આમ સ્વભાવનો ભેદ હોવાથી કર્મના શુભ અને અશુભ એવા બે ભેદ છે." ઘાતિકર્મનો બંધ પડે અને અઘાતિમાં શાતાનો બંધ પડે, તેમાં કાંઈ ફેર નથી? બેય પુદ્ગલના પરિણામ છે. એ તો બધો પુદ્ગલનો સ્વભાવ છે.

[3]. (ફળ) "કોઈ કર્મના ફળનો અનુભવ સુખરૂપ છે અને કોઈ કર્મના ફળનો અનુભવ દુઃખરૂપ છે, આમ અનુભવનો ભેદ હોવાથી કર્મના શુભ અને અશુભ એવા બે ભેદ છે." શાસ્ત્રને સ્ફુરિત-

મહિમા ગાવામાં (હતા)! અને આગમની વાતમાં અહિતના (ભક્તા)! એમ ફેર નહિ ગણનારી?
એમ વ્યવહારવાળા કહે છે.

આશ્રય [4]. "કોઈ કર્મ મોક્ષમાર્ગને આશ્રિત છે (અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગમાં બંધાય છે) અને કોઈ કર્મ બંધમાર્ગના આશ્રયે છે; આમ આશ્રયના ભેદ હોવાથી કર્મના શુભ અને અશુભ એવા બે ભેદ છે." એમ વ્યવહારનયના પક્ષવાળા અજ્ઞાની માને છે.

- આ પ્રમાણે હેતુ, સ્વભાવ, અનુભવ અને આશ્રય - એ ચાર પ્રકારે કર્મમાં ભેદ હોવાથી કોઈ કર્મ શુભ છે અને કોઈ અશુભ છે એમ કેટલાકનો પક્ષ છે. હવે એ ભેદપક્ષનો નિષેધ કરવામાં આવે છે!—

(B) હેતુ [1]. "જીવના શુભ અને અશુભ પરિણામ બન્ને અજ્ઞાનમય છે તેથી કર્મનો હેતુ એક અજ્ઞાન જ છે; માટે કર્મ એક જ છે." શુભ પરિણામ [કારણ] રાગની મંદતા અને અશુભ પરિણામ [કારણ] રાગની તીવ્રતા - આટલો ફેર છે. બન્ને કહે છે બન્ને અજ્ઞાનમય છે. [તેથી] કર્મનો હેતુ તો એક અજ્ઞાન જ છે.

સ્વભાવ [2] "શુભ અને અશુભ પુદ્ગલપરિણામો બન્ને પુદ્ગલમય જ છે તેથી કર્મનો સ્વભાવ એક પુદ્ગલપરિણામરૂપ જ છે; માટે કર્મ એક જ છે.": શાતા વેદનીય કે અશાતા વેદનીય, જશ બંધાય કે અપજશ બંધાય.. તું એ પુદ્ગલપરિણામના સ્વભાવમાં ભેદ પાડે છે [પણ] એને કહીએ છીએ કે બન્ને પુદ્ગલ પરિણામ છે, હવે એમાં ભેદ શાનો પાડે છે?

- [illegible] અને [illegible] છે - જુઓ! અમૃતને છોડીને ઝેરમાં આવ્યું. [illegible] વાત [illegible] છે. એ પ્રભુના [illegible] [illegible] કરે તો? જેને સમ્યગ્દર્શન છે અને એમાં પ્રભુનો વિશેષ આશ્રય વધ્યો છે અને પુણ્યના પરિણામ હોય છે.

ફળ [3]. "સુખરૂપ અને દુઃખરૂપ અનુભવ બન્ને પુદ્ગલમય જ છે તેથી કર્મનો અનુભવ એક પુદ્ગલમય જ છે." શાતાવેદનીયના ફળમાં પણ (હોય). સૂક્ષ્મ, [illegible] હોય અને એમાં જે ભાવ છે એ તો અશુભ ભાવ છે, પુદ્ગલપરિણામ છે. [illegible] પુદ્ગલમયની વાત છે. જે સુખને માન્યું છે એ સુખ નહિ.

[4]. "મોક્ષમાર્ગ અને બંધમાર્ગમાં, મોક્ષમાર્ગ તો કેવળ જીવના પરિણામમય જ છે અને બંધમાર્ગ કેવળ પુદ્ગલના પરિણામમય જ છે તેથી કર્મનો આશ્રય કેવળ બંધમાર્ગ જ છે (અર્થાત્ કર્મ એક બંધમાર્ગના આશ્રયે જ થાય છે—મોક્ષમાર્ગમાં થતા નથી); માટે કર્મ એક જ છે.":

- એ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર જે સ્વને આશ્રયે હોય એને જ જીવના પરિણામ કહ્યા છે. શુભ-અશુભ ભાવ એ જીવના પરિણામ નહિ. એ તો અજ્ઞાન, પુદ્ગલના પરિણામ છે. મોક્ષના માર્ગને આશ્રયે બંધ છે એ વાત બિલકુલ ખોટી છે.

- "આ પ્રમાણે કર્મના શુભાશુભ ભેદના પક્ષને ગૌણ કરી તેનો નિષેધ કર્યો, કારણ કે અહીં અભેદપક્ષ પ્રધાન છે અને અભેદપક્ષથી જોતાં કર્મ એક જ છે—બે નહિ." જેમ પર્યાયને અભૂતાર્થ કીધી હતી એ ગૌણ કરીને અભૂતાર્થ કીધી હતી. એમ છે, એ બધું પણ ગૌણ કરીને તેનો નિષેધ કર્યો છે.

- ૧૪૫ની ગાથાની વ્યાખ્યાની ટીકામાં ચાર દાખલા છે. [૧] છાશને માટે રત્નને વેચે છે [૨] રાખને માટે રત્નનો ઢગલો બાળે છે, [૩] એક દોરા માટે હીરાનું ચૂર્ણ કરી નાખે, અને [૪] એક નીંદરવા માટે ચંદનનું વન છેદી નાખે.—એમ [અજ્ઞાની] પુણ્યના પરિણામના પ્રેમમાં આખા આત્માનો અનાદર કરી નાખે છે.

ગાથા-૧૪૫: ઉપસંહાર

① જોડકાં જોડો :-

(A) વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ ચાર પ્રકારે શુભ અને અશુભ કર્મમાં ભેદ છે :-

1.	કારણ	A. કોઈ કર્મ શુભ (સારા) એવા મોક્ષમાર્ગને આશ્રિત છે અને કોઈ કર્મ અશુભ (ખરાબ) એવા બંધમાર્ગને આશ્રિત છે.
2.	સ્વભાવ	B. કોઈ કર્મ શુભ પુદ્ગલપરિણામમય છે અને કોઈ કર્મ અશુભ પુદ્ગલપરિણામમય છે.
3.	ફળ	C. કોઈ કર્મને શુભ જીવપરિણામ નિમિત્ત છે અને કોઈ કર્મને અશુભ જીવપરિણામ નિમિત્ત છે.
4.	આશ્રય	D. કોઈ કર્મનો શુભ ફળરૂપે અને કોઈ કર્મનો અશુભ ફળરૂપે વિપાક થાય છે.

(B) નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ ચારેય પ્રકારે શુભ અને અશુભ કર્મમાં ભેદ નથી:-

5.	કારણ	A. [બન્ને] કર્મ તો કેવળ પુદ્ગલમય એવા બંધમાર્ગને જ આશ્રિત હોવાથી તેઓ એક જ છે.
6.	સ્વભાવ	B. શુભ અને અશુભ પરિણામ કેવળ પુદ્ગલમય હોવાથી એક જ છે.
7.	ફળ	C. શુભ અને અશુભ પરિણામ કેવળ અજ્ઞાનમય હોવાથી એક જ છે.
8.	આશ્રય	D. શુભ કે અશુભ ફળરૂપે થતો વિપાક કેવળ પુદ્ગલમય હોવાથી એક છે.

9.	ઘાતિ કર્મ	A. શુભ તથા અશુભ બન્ને પ્રકાર
10	અઘાતિ કર્મ	B. કેવળ અશુભ જ

11	શુભ પરિણામ	A. રાગની ન્યૂનતા
12	અશુભ પરિણામ	B. રાગની મંદતા

13	ભેદપક્ષ	A. બન્ને કર્મો એક જ માનતા છે.
14	અભેદપક્ષ	B. શુભ અને અશુભના પ્રકારે કર્મો બે માનતા છે.

② સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. "કર્મ" શબ્દથી આ ગાથામાં ભાવકર્મની વાત કરી છે.
2. આ ગાથામાં શુભાશુભ [દ્રવ્ય]કર્મના સ્વભાવનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, ભાવનો આધાર નહિ.
3. શુભ કર્મ શુભ (સારા, ભલા) મોક્ષમાર્ગને આશ્રિત હોય છે અને અશુભ કર્મ બંધમાર્ગને આશ્રિત હોય છે.
4. શુભ અને અશુભ બન્ને કર્મ બંધમાર્ગને આશ્રિત હોય છે.

5. મોક્ષમાર્ગને આશ્રિત કથન કર્યું હોવું નહિ.
6. વ્યવહારનય નિશ્ચયનયનો નિષેધ કરે છે.
7. નિશ્ચયનય વ્યવહારનયનો નિષેધ કરે છે.
8. "શુભ અને અશુભ પરિણામ બન્ને અજ્ઞાનમય છે" – એમ નિશ્ચયનય પ્રતિપાદન કરે છે. અહીં 'અજ્ઞાન'નો અર્થ 'મિથ્યાત્વ' થાય છે.
9. "શુભ અને અશુભ પરિણામ બન્ને અજ્ઞાનમય છે" – એ કથનમાં 'અજ્ઞાન'નો અર્થ 'મિથ્યાત્વ' ન થઈ શકે કારણ કે સાધક દશામાં સમ્યગ્દ્રષ્ટિને પણ તેવા પરિણામ હોય છે.
10. "શુભ (સાચો) મોક્ષમાર્ગ" – અહીં 'શુભ'નો અર્થ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રમય મોક્ષમાર્ગ થાય છે.
11. સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાત્મક મોક્ષમાર્ગ: – તે પર્યાયની અપેક્ષાએ વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ છે અને રાગની અપેક્ષાએ નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ છે.
12. સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાત્મક મોક્ષમાર્ગ કેવળ જ્ઞાનમય છે.
13. શુભાશુભ ભાવ પરદ્રવ્યને આશ્રયે થાય છે, તે બંધમાર્ગ છે અને તેને કેવળ પુદ્ગલમય કહ્યાં છે.
14. ચાર ઘાતિકર્મોના શુભ અને અશુભ એવા બે ભેદ પડે છે.
15. જો મારો શુભ પરિણામ પ્રત્યેનો પ્રેમ ચાલુ જ રહેશે તો હું સંસારને મારે રખડવાનો રસ્તો ખોલી નાખીશ.

કળશ-૧૦૨

ઉત્થાનિકા:- હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે:-

શ્લોક:- (હરિગીત)

હેતુ, સ્વભાવ અને અનુભવ તેમ આશ્રય પણ રહ્યાં,
હો પુણ્ય હો કે પાપ નિશ્ચય કર્મમાં કંઈ નહિ;
તેથી નિશ્ચયે બંધમાર્ગાશ્રિત કર્મ કહ્યું છે વળી
ને બંધહેતુ હોઈને છે કર્મ એક જ એ નકી. ક.૧૦૨

ભાવાર્થ:- હેતુ, સ્વભાવ, અનુભવ અને આશ્રય- એ ચારનો (અર્થાત્ એ ચાર પ્રકારે) સદાય અભેદ હોવાથી કર્મમાં નિશ્ચયથી ભેદ નથી; માટે સમસ્ત કર્મ પોતે નિશ્ચયથી બંધમાર્ગને આશ્રિત હોવાથી અને બંધનું કારણ હોવાથી, કર્મ એક જ માનવામાં આવ્યું છે- એક જ માનવું યોગ્ય છે.

કળશ-૧૦૨: ઉપજાતિ

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. ગાથા ૧૪૫ના અર્થનું આ કળશરૂપ કથન છે.
2. આ કળશમાં શુભ અને અશુભ એવા કર્મના ભેદપણાનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે.
3. આ કળશમાં શુભ અને અશુભ કર્મમાં ચારેય પ્રકારે [હેતુ, સ્વભાવ, અનુભવ-ફળ અને આશ્રય અપેક્ષાએ] ભેદ નથી- એ વાતનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે.
4. શુભ કર્મ શુભ (સારા) મોક્ષમાર્ગને આશ્રિત છે, અશુભ કર્મ બંધમાર્ગને આશ્રિત છે માટે તે બન્નેને જુદા માનવા યોગ્ય છે.
5. શુભ અને અશુભ કર્મ બન્ને બંધમાર્ગને આશ્રિત છે.
6. શુભ અને અશુભ બન્ને કર્મ બંધના કારણ હોવાથી, (તેઓને) એક જ માનવા યોગ્ય છે.

ગાથા-૧૪૬

ઉત્થાનિકા:- હવે, (શુભ-અશુભ) બંને કર્મો અવિશેષપણે (કોઈ તફાવત વિના) બંધનાં કારણ છે એમ સિદ્ધ કરે છે.

ગાથા:-
જ્યમ લોહનું ત્યમ કનકનું જંજીર જકડે પુરુષને,
એવી રીતે શુભ કે અશુભ કૃત કર્મ બાંધે જીવને. ૧૪૬.

ગાથાર્થ: જેમ સુવર્ણની બેડી પણ પુરુષને બાંધે છે અને લોખંડની પણ બાંધે છે, તેમ રીતે શુભ તેમજ અશુભ કરેલું કર્મ જીવને (અવિશેષપણે) બાંધે છે.

ટીકા:

• જેમ સુવર્ણની અને લોખંડની બેડી કોઈ પણ તફાવત વિના પુરુષને બાંધે છે	• તેમ રીતે શુભ અને અશુભ કર્મ કોઈ પણ તફાવત વિના પુરુષને (-જીવને) બાંધે છે
• કારણ કે બંધનપણાની અપેક્ષાએ તેમનામાં તફાવત નથી	• કારણ કે બંધનપણાની અપેક્ષાએ તેમનામાં તફાવત નથી.

ગાથા-૧૨૫ : ધર્મવિચાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. બંધનની દૃષ્ટિએ તો સુવર્ણની અને લોખંડની બેડી બન્ને સરખા હોય, પરંતુ લોખંડની બેડીની અપેક્ષાએ તો સુવર્ણની બેડી ઉત્તમ છે.
2. શુભ ભાવ પરંપરા ધર્મનું કારણ છે, માટે ઉત્તમ છે.
3. 'શુભભાવ પરંપરા ધર્મનું કારણ છે' - એ નિમિત્તનું કથન છે, પરમાર્થે - વાસ્તવિક રીતે - તો તે બંધનું કારણ છે.
4. શુભ-અશુભ ભાવ એ ભાવબંધ છે અને જડકર્મનો બંધ એ દ્રવ્યબંધ છે.
5. આ ગાથા સાંભળીને આપણે અશુભ ભાવને રાખીને શુભ ભાવમાં આવવાની કોઈ જરૂર નહિ.
6. આ ગાથા સમજીને આપણે શુભ ભાવને ધર્મ અથવા ધર્મનું કારણ માનવાનું છોડવું જોઈએ.

ગાથા-૧૪૭

[ગા.૧૪૭-૧]

<u>ઉત્થાનિકા</u>:— હવે બન્ને કર્મોનો નિષેધ કરે છે:—

<u>ગાથા</u>:— તેથી કરો નહિ રાગ કે સંસર્ગ ઉભય કુશીલનો તણો,
છે કુશીલના સંસર્ગ-રાગે નાશ સ્વાધીનતાતણો. ૧૪૭.

<u>ગાથાર્થ</u>:— માટે એ બન્ને કુશીલો સાથે રાગ ન કરો અથવા સંસર્ગ પણ ન કરો કારણ કે કુશીલ સાથે સંસર્ગ અને રાગ કરવાથી સ્વાધીનતાનો નાશ થાય છે (અથવા પોતાનો ઘાત પોતાથી જ થાય છે).

<u>ટીકા</u>:— જેમ કુશીલ (વ્યભિચારી) એવી મનોરમ અને અમનોરમ હાથણીરૂપ કુટ્ટની સાથે રાગ અને સંસર્ગ (હાથીને) બંધના કારણ થાય છે, તેમ બન્ને કુશીલ એવાં શુભ અને અશુભ કર્મ સાથે રાગ અને સંસર્ગ બંધના કારણ હોવાથી, શુભાશુભ કર્મો સાથે રાગ અને સંસર્ગનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે.

ગાથા-૧૭૭ : ધર્મસાર

ગા. ૧૭૭-૨

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. મનોરમ શબ્દને અનુકૂળ અને અમનોરમ શબ્દને પ્રતિકૂળ.
2. દુષ્ટને જોઈને બહાર કરવાનો અશુભ ભાવ અમનોરમ હાથીની સાથે હાથીના રાગ અને સંસર્ગ જેવો અને સમદૃષ્ટિપરની ગાથાઓ જોવાનો શુભ ભાવ મનોરમ હાથીની સાથે હાથીના રાગ અને સંસર્ગ સમાન છે.
3. શુભ અને અશુભ ભાવ બન્ને બંધના કારણ છે, માટે તેનાથી આત્માની સ્વાધીનતાનો નાશ થાય છે.
4. કર્તા-કર્મ અધિકારમાં કરનારો તે કર્તા અને તેનું કાર્ય તે કર્મ - એ બન્ને એક-અભિન્ન છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે; અને આ પુણ્ય-પાપ અધિકારમાં પુણ્ય અને પાપના ભાવ બન્ને સરખા છે - તેમનામાં કોઈ ભેદ નથી એમ સિદ્ધ કરે છે.
5. દ્રવ્યસંગ્રહની ૭૭ મી ગાથામાં શુભ-અશુભ ભાવને આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન કહ્યાં છે.
6. જેને આત્મકલ્યાણ કરવું હોય તેને માટે શુભ અને અશુભભાવ બન્ને અકલ્યાણનું કારણ છે.
7. અહીં શુભાશુભ કર્મ સાથે રાગ અને સંસર્ગ કરવાનો નિષેધ છે, તેની અંદર એના કારણ, સ્વભાવ, ફળ અને આશ્રય- એ ચારેય પ્રત્યેના રાગ અને સંસર્ગનો નિષેધ આવી જાય છે.
8. શુભભાવ ઠીક છે - એમ વાણીથી કહેવાનો અહીં નિષેધ કર્યો નથી.
9. અહીં કર્મ પ્રત્યેના રાગ-પરિચય-સંસર્ગનો નિષેધ કરતાં મન-વચન-કાયા એ ત્રણેયથી સંસર્ગ કરવાનો નિષેધ કર્યો છે; માટે વાણીથી પણ શુભ ભાવ ઠીક છે - એમ કહેવાનો નિષેધ તેમાં આવી જાય છે.
10. પૂર્વના રાગને વર્તમાન પ્રગટેલ સાધ્ય દશાનું સાધન કહેવું એ ભૂતનૈગમનયનું કથન છે.
11. વર્તમાન રાગને વર્તમાન પ્રગટેલ સાધ્ય દશાનું સાધન કહેવું એ ઉપચારનું કથન છે.
12. શુભ અશુભ ભાવ ઉત્પન્ન થતાં પોતાની શુદ્ધતા-વીતરાગતા- પોતાથી પ્રગટી નહિ એટલે કે પોતાનો ઘાત પોતાથી થયો. તેને અહીં સ્વાધીનતાનો નાશ થયો એમ કહેવામાં આવ્યું છે.
13. સાધકને શુભ ભાવ વખતે શુદ્ધિ વધી જાય છે.
14. મિથ્યાદૃષ્ટિને શુભમાં અશુભ ભાસે છે.
15. મિથ્યાદૃષ્ટિને શુભમાં અશુભ ભાસતું નથી કારણ કે શુભ અને અશુભ બન્નેમાં ફેર છે એવો (અશુભ) મિથ્યાત્વભાવ તો એને પડ્યો જ રહે છે.

ગાથા-૧૪૮, ૧૪૯

ગા. ૧૪૮, ૧૪૯-૧

ઉત્થાનિકા:- હવે, બન્ને કર્મ નિષેધવાયોગ્ય છે એ વાતનું ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય પોતે જ દૃષ્ટાંતથી સમર્થન કરે છે:—

ગાથા:

જેવી રીતે કો પુરુષ કુત્સિતશીલ જનને જાણીને,
સંસર્ગ તેની સાથે તેમ જ રાગ કરવો પરિહરે; ૧૪૮.
એમ જ કર્મપ્રકૃતિશીલસ્વભાવ કુત્સિત જાણીને,
નિજભાવમાં રત રાગ ને સંસર્ગ તેનો પરિહરે. ૧૪૯.

ગાથાર્થ:- જેમ કોઈ પુરુષ કુત્સિત શીલવાળા અર્થાત્ ખરાબ સ્વભાવવાળા પુરુષને જાણીને તેની સાથે સંસર્ગ અને રાગ કરવો છોડી દે છે, તેમ જ રીતે સ્વભાવમાં રત પુરુષો કર્મપ્રકૃતિના શીલસ્વભાવને કુત્સિત અર્થાત્ ખરાબ જાણીને તેની સાથે સંસર્ગ છોડી દે છે અને રાગ છોડી દે છે.

ટીકા:-	1. જેમ કોઈ કુશળ વનહસ્તિ	1. તેવી રીતે આત્મા અરાગી જ્ઞાની પોતે સ્વતઃ
	2. પોતાના બંધન માટે સમીપ આવતી	2. પોતાના બંધન માટે સમીપ આવતી (ઉદયમાં આવતી)
	3. સુંદર મુખવાળી મનોરમ કે અમનોરમ હાથણીરૂપ કુટ્ટનીને	3. મનોરમ કે અમનોરમ (શુભ કે અશુભ) બધીયે કર્મપ્રકૃતિને
	4. પરમાર્થે બૂરી જાણીને	4. પરમાર્થે બૂરી જાણીને
	5. તેની સાથે રાગ તથા સંસર્ગ કરતો નથી.	5. તેની સાથે રાગ તથા સંસર્ગ કરતો નથી.
ભાવાર્થ:-	1. હાથીને પકડવા હાથણી રાખવામાં આવે છે; હાથી કામાંધ થયો થકો તે હાથણીરૂપ કુટ્ટની સાથે રાગ તથા સંસર્ગ કરે છે.	1. તેવી રીતે અજ્ઞાની જીવ કર્મપ્રકૃતિને સારી સમજીને તેની સાથે રાગ તથા સંસર્ગ કરે છે.
	2. તેથી પકડાઈ જઈને પરાધીન થઈને દુઃખ ભોગવે છે;	2. તેથી બંધમાં પડી પરાધીન થઈને સંસારના દુઃખ ભોગવે છે;
	3. અને જો ચતુર હાથી હોય તો તેની સાથે રાગ તથા સંસર્ગ કરતો નથી.	3. અને જો જ્ઞાની હોય તો તેની સાથે રાગ તથા સંસર્ગ કરતો નથી.

ગાથા-૧૪૮, ૧૪૯ : હાથણી

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. આ ગાથાની ઉત્થાનિકામાં કહ્યું છે કે 'હવે બંને કર્મ નિષેધવાયોગ્ય છે તે વાતનું ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય પોતે જ દૃષ્ટાંતથી સમર્થન કરે છે. આ દૃષ્ટાંત કુશીલ વનહસ્તી તથા મનોરમ અથવા અમનોરમ હાથણીનું છે.
2. આચાર્ય અમૃતચંદ્રે તેમની ટીકામાં મન, વચન અને કાયા વડે સંસર્ગની વાત કરી છે.
3. સમીપ આવતી હાથણીના દૃષ્ટાંત વડે આચાર્ય અમૃતચંદ્રે સ્વભાવથી સમીપ આવતા અર્થાત્ ઉદયમાં આવતી શુભ કે અશુભ કર્મપ્રકૃતિ વિષે વાત સમજાવી છે.
4. પંડિત જયચંદજી છાબડાએ મિથ્યાદૃષ્ટિ અજ્ઞાની જીવોને એવા કામાંધ હાથી સાથે સરખાવ્યા છે.
5. મને ધર્મપત્ની તથા કુટુંબ મિત્રો બધા ધર્માનુરાગી મળ્યાં છે, મારું શરીર પણ નિરોગી છે અને સંજોગો પણ અનુકૂળ છે; માટે હું ખૂબ સુખી છું.
6. બધા તીર્થંકરો દીક્ષિત સંયમિત થઈને જ જંગલમાં જાય છે.
7. તીર્થંકરને જન્મથી જ આહાર-પાણી હોય છે, પરંતુ નિહારાદિ હોતા નથી.
8. માતાના પેટમાં તીર્થંકરને માટે દેવ રહેવાનું સ્થાન અનુકૂળ કરી દે છે.
9. માતાના પેટમાં મને અનુકૂળ સ્થાન ઠીક છે એમ ગર્ભમાં રહેલા ત્રણ જ્ઞાનના ધારી તીર્થંકરનો જીવ માને છે.
10. ક્ષયરોગથી પીડાતો નિર્ધન સમકિતી પોતાની કર્મપ્રકૃતિ વર્તમાનમાં પ્રતિકૂળ છે એમ માને છે.
11. જેને જ્ઞાનસ્વરૂપ પ્રભુ વીતરાગમૂર્તિ દૃષ્ટિમાં આવ્યો છે તે અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતામાં ક્યાંય ફેર છે-એમ માનતો નથી.
12. શરીરની અવસ્થા જર્જરિત ન થાય, ઈન્દ્રિયો ઢીલી ન પડે ત્યાં સુધી ધર્મ કરી લેજે- આવો ઉપદેશ જણાવે છે કે પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં ધર્મ થઈ શકતો નથી.
13. પૂર્વોક્ત કથન જીવને વૈરાગ્યમાં પ્રેરવા માટે કરવામાં આવે છે; ખરેખર તો અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતા બંને એક જાત છે.
14. એક તરફ રાવણના સ્ફટિકમણિના બંગલા અને બીજી તરફ સાતમી નરકનો નારકી - બંને સરખા છે, પુદ્ગલના ખેલ છે; એમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ માટે અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ કાંઈ નથી.

ગાથા-૧૫૦

ઉત્થાનિકાઃ- હવે, બન્ને કર્મો બંધના કારણ છે અને નિષેધવાયોગ્ય છે એમ આગમથી સિદ્ધ કરે છેઃ-

ગાથાઃ- જીવ રક્ત બાંધે કર્મને, વૈરાગ્યપ્રાપ્ત મુકાય છે,
- એ જિન તણો ઉપદેશ; તેથી ન રાચ તું કર્મો વિષે. ૧૫૦

ગાથાર્થઃ રાગી જીવ કર્મ બાંધે છે અને વૈરાગ્યને પામેલો જીવ કર્મથી છૂટે છે - આ ઉપદેશ છે, માટે (હે ભવ્ય જીવ!) તું કર્મોમાં પ્રીતિ-રાગ ન કર.

ટીકાઃ- 'રક્ત અર્થાત્ રાગી આત્મા કર્મ બાંધે અને વિરક્ત અર્થાત્ વિરાગી જ કર્મથી છૂટે' એવું જે આ આગમવચન છે તે, સામાન્યપણે રાગીપણાના નિમિત્તપણાને લીધે શુભ અને અશુભ બન્ને કર્મને અવિશેષપણે બંધના કારણ તરીકે સિદ્ધ કરે છે અને તેથી બન્ને કર્મને નિષેધે છે.

ગાથા-૧૫૦ : સમયસાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. આ ગાથામાં 'કર્મ' શબ્દથી જડકર્મની વાત કરી છે.
2. દયા દાન વ્રત ભક્તિ શુભભાવથી ભલે ધર્મ ન થાય, પરંતુ તે નિષેધવાયોગ્ય નથી.
3. શુભભાવ બંધનું કારણ છે, ગુણઘાતક છે, મોક્ષના કારણનું તિરોધાન કરનારું છે; માટે નિષેધવાયોગ્ય છે.
4. મેં ઇંદ્રિયોથી તથા બહારની બધી પ્રવૃત્તિઓથી નિવૃત્તિ લઈ લીધી છે, માટે હું વૈરાગી છું.
5. શુભ-અશુભ ભાવથી વિરક્ત થનાર, નિવૃત્ત થનાર, છૂટનાર વૈરાગી છે.
6. ભલે કોઈ પણ પ્રકારનો રાગ હો, પરંતુ રાગી જીવ જરૂર કર્મ બાંધે છે - એ વીતરાગની વાણી છે.
7. કોઈ સમકિતીને જ્ઞાનની મુખ્યતા અને કોઈ સમકિતીને વૈરાગ્યની મુખ્યતા હોય છે. સમ્યગ્જ્ઞાનીને જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય બન્ને હોવા જરૂરી નથી.
8. શુભાશુભ ભાવથી કંઈ લાભ થાય એવું વચન વીતરાગની વાણી ન હોય.
9. અંતરાત્મા એ પરમાત્માનું સાધન છે.
10. રાગી જીવ કર્મને બાંધે છે અને વૈરાગ્યપ્રાપ્ત જીવ કર્મથી છૂટે છે - આવું વચન ચાર અનુયોગમાંથી દ્રવ્યાનુયોગનું છે.
11. મુનિને મહાવ્રત હોય છે કારણ કે મુનિ માટે તે ફરજિયાત છે.
12. જ્ઞાની મુનિ મહાવ્રતાદિના કર્તા છે.
13. અશુભ ભાવ નિશ્ચયપણે બંધનું કારણ છે અને શુભભાવ અવિશેષપણે બંધનું કારણ છે.
14. શુભભાવ અને અશુભભાવ બન્ને અવિશેષપણે અર્થાત્ સામાન્યપણે બંધના સરખા કારણ છે. શુભભાવના બંધનમાં અને અશુભભાવના બંધનમાં કોઈ ફેર નથી.
15. નિશ્ચયથી તો પોતાના સ્વરૂપમાં ઠરવું એ જ મુનિનું મહાવ્રત છે.

કળશ-૧૦૩

(ક-૧૦૩-૧)

ઉત્થાનિકા:- હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે:-

કળશ:- (હરિગીત)

છે બંધસાધન કર્મ સઘળું એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું,
તેથી નિષેધ્યું કર્મને તે જ્ઞાન શિવહેતુ જ કહ્યું. ક-૧૦૩.

ભાવાર્થ:- કારણ કે સર્વજ્ઞદેવો સમસ્ત (શુભ તેમ જ અશુભ) કર્મને અવિશેષપણે બંધનું સાધન (કારણ) કહે છે તેથી (એમ સિદ્ધ થયું કે સર્વજ્ઞદેવોએ) સમસ્ત કર્મને નિષેધ્યું છે અને જ્ઞાનને જ મોક્ષનું કારણ ઠરાવ્યું છે.

કિરણ-૧૦૩ : દિવ્યચારી	f.૧૦૩-૨

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. 'અવિશેષપણું' અર્થાત્ સામાન્યપણું - જેમાં કાંઈ પણ ફેર રાખ્યા વિના.
2. નિશ્ચયથી જે બંધના સાધન હોય તે વ્યવહારથી મોક્ષના સાધન હોઈ શકે છે.
3. શ્રી પ્રવચનસારના પરિશિષ્ટના ૪૭ નયોમાં ક્રિયાનય તથા જ્ઞાનનય આવે છે; માટે કોઈને ક્રિયાનયથી અને કોઈને જ્ઞાનનયથી મોક્ષમાર્ગ પ્રગટી શકે છે.
4. ૪૭ નયોમાંથી દરેક નય જુદી જુદી વ્યક્તિઓને લાગુ પાડવા માટે છે, પરંતુ જેની દૃષ્ટિ સ્વભાવ પર પડી છે એની પર્યાયમાં આવા અનંત અનંત નયોના ભાવોની રચના હોય છે.
5. "જ્ઞાનાત્ એવ સિદ્ધિહેતુઃ" - આ પદ દ્વારા આચાર્યશ્રીએ ફક્ત જ્ઞાનગુણને જ મોક્ષનું સાધન કહ્યું છે.
6. "જ્ઞાનાત્ એવ સિદ્ધિહેતુઃ" - આ પદ દ્વારા આચાર્યશ્રીએ જ્ઞાયકભાવ, નિત્યભાવ, ધ્રુવભાવના આશ્રયે પ્રગટતી શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને રમણતાને મોક્ષનું કારણ ઠેરવ્યું છે.

કળશ - ૧૦૪

|ક.૧૦૪-૧

ઉત્થાનિકા:— જો સમસ્ત કર્મ નિષેધવામાં આવ્યું છે તો પછી મુનિઓને કોનું શરણ રહ્યું તે હવેના કળશમાં કહે છે:—

કળશ:— (શિખરિણી)

સુકૃત કે દુષ્કૃત એવા સર્વ કર્મ નિષેધથી,
નિષ્કર્મરૂપ પ્રવર્તતાં મુનિઓ કંઈ અશરણ નથી;
છે શરણ મુનિને જ્ઞાનમાં આચરણ કરતા જ્ઞાનનું,
એ જ્ઞાનમાં લીન મુનિવરો અનુભવત અમૃત નિત્યનું. ક.૧૦૪

શ્લોકાર્થ:— શુભ આચરણરૂપ કર્મ અને અશુભ આચરણરૂપ કર્મ — એવા સમસ્ત કર્મનો નિષેધ કરવામાં આવતાં અને એ રીતે નિષ્કર્મ અવસ્થા પ્રવર્તતાં, મુનિઓ કંઈ અશરણ નથી; (કારણ કે) જ્યારે નિષ્કર્મ અવસ્થા (નિવૃત્તિ અવસ્થા) પ્રવર્તે છે ત્યારે જ્ઞાનમાં આચરણ કરતું — રમણ કરતું — પરિણમતું જ્ઞાન જ તે મુનિઓને શરણ છે; તેઓ તે જ્ઞાનમાં લીન થયા થકા પરમ અમૃતને પોતે અનુભવે છે — આસ્વાદે છે.

ભાવાર્થ:— 'સુકૃત કે દુષ્કૃત — બન્નેનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે તો પછી મુનિઓને કાંઈ પણ કરવાનું નહિ રહેવાથી તેઓ મુનિપણું શાના આશ્રયે, શા અવલંબન વડે પાળી શકે? — એમ કોઈને શંકા થાય તો તેનું સમાધાન આચાર્યદેવે કર્યું છે કે — સર્વ કર્મનો ત્યાગ થયે જ્ઞાનનું મહા શરણ છે, તે જ્ઞાનમાં લીન થતાં સર્વ આકુળતા રહિત પરમાનંદનો ભોગવટો હોય છે — જેનો સ્વાદ જ્ઞાની જ જાણે છે. અજ્ઞાની કષાયી જીવ કર્મને જ સર્વસ્વ જાણી તેમાં લીન થઈ રહ્યો છે, જ્ઞાનાનંદનો સ્વાદ નથી જાણતો.

કળશ- ૧૦૪: ઉત્તરવહી

ક-૧૦૪-૨

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. 'જો કોઈ કર્મ નિષેધવામાં આવ્યું છે' - ઉત્થાનિકાના આ કથનમાં 'કર્મ' શબ્દનો અર્થ જડ કર્મ થાય છે.
2. અહીં 'કર્મ' શબ્દ શુભ-અશુભ આચરણરૂપ ભાવ માટે વપરાયો છે.
3. 'આમ જે પ્રકારે શુભ આચરણનો નિષેધ કર્યો તો હવે મુનિએ મુનિપણું પાળવા માટે કરવું શું ?' - શિષ્યના આવા પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે આ કળશ લખાયો છે.
4. રાગ તે સંસાર છે.
5. શુભ અને અશુભ કર્મ નિવૃત્ત થતાં કાંઈ કરવાનું રહેતું નથી.
6. શુભ અને અશુભ કર્મ નિવૃત્ત થતાં અંદરમાં નિષ્કર્મરૂપે પ્રવર્તવું- શુદ્ધ સ્વભાવમાં પ્રવર્તવું- જ્ઞાન અને આનંદમાં રમવાનું રહે છે.
7. ભગવાન આત્માની અનાકુળતા એ નિષ્કર્મ અવસ્થા છે.
8. 'જ્ઞાને પ્રતિચરિતં જ્ઞાનં' એટલે ભગવાન શુદ્ધ સ્વરૂપ આત્માનો આશ્રય કરવું- રમણ કરવું- પરિણમવું જ્ઞાન, અંદર આત્મામાં ધ્યાનમાં પ્રવર્તવું- લીન થવું જ્ઞાન.

ગાથા-૧૫૧

ઉત્થાનિકા:- હવે, જ્ઞાન મોક્ષનું કારણ છે એમ સિદ્ધ કરે છે:-

ગાથા:- પરમાર્થ છે નક્કી, સમય છે, શુદ્ધ, કેવળી મુનિ, જ્ઞાની છે,
એવા સ્વભાવે સ્થિત મુનિઓ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે. ૧૫૧.

ગાથાર્થ:- નિશ્ચયથી જે પરમાર્થ (પરમ પદાર્થ) છે, સમય છે, શુદ્ધ છે, કેવળી છે, મુનિ છે, જ્ઞાની છે તે સ્વભાવમાં સ્થિત મુનિઓ નિર્વાણને પામે છે.

ટીકા:- • જ્ઞાન મોક્ષનું કારણ છે, કેમ કે જ્ઞાન શુભાશુભ કર્મોના બંધનું કારણ નહિ હોવાથી તેને એ રીતે મોક્ષનું કારણપણું બને છે.

[૧] તે જ્ઞાન, સમસ્ત કર્મ આદિ અન્ય જાતિઓથી ભિન્ન ચૈતન્ય-જાતિમાત્ર પરમાર્થ (-પરમ પદાર્થ) છે- આત્મા છે.

[૨] તે (આત્મા) એકી સાથે (યુગપદ્) એકીભાવે (એકત્વપૂર્વક) પ્રવર્તતાં એવાં જે જ્ઞાન અને ગમન (પરિણમન) તે-સ્વરૂપ હોવાથી સમય છે,

[૩] સકલ નયપક્ષોથી અમિશ્રિત (અમિલિત) એવા એક જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી શુદ્ધ છે,

[૪] કેવળ ચિન્માત્ર વસ્તુસ્વરૂપ હોવાથી કેવળી છે,

[૫] કેવળ મનનમાત્ર (જ્ઞાનમાત્ર) ભાવસ્વરૂપ હોવાથી મુનિ છે,

[૬] પોતે જ જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી જ્ઞાની છે,

[૭A] 'સ્વ'નો ભવનમાત્રસ્વરૂપ હોવાથી સ્વભાવ છે અથવા

[૭B] સ્વતઃ (પોતાથી જ) ચૈતન્યના *ભવનમાત્રસ્વરૂપ હોવાથી સદ્ભાવ છે (કારણ કે સ્વતઃ હોય તે સત્-સ્વરૂપ જ હોય).

• આ પ્રમાણે શબ્દભેદ હોવા છતાં વસ્તુભેદ નથી (-નામ જુદાં જુદાં છે છતાં વસ્તુ એક જ છે).

ભાવાર્થ:- મોક્ષનું ઉપાદાન તો આત્મા જ છે. વળી પરમાર્થે આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ છે; જ્ઞાન છે તે આત્મા છે અને આત્મા છે તે જ્ઞાન છે. માટે જ્ઞાનને જ મોક્ષનું કારણ કહેવું યોગ્ય છે.

---

* ભવન = હોવું તે.

ગાથા-૧૫૧: ઉપસંહાર

(૧) જોડકાં જોડો:-

1. પરમાર્થ	A. સમસ્ત કર્મ આદિ અન્ય જાતિઓથી ભિન્ન ચૈતન્ય જાતિમાત્ર પરમ પદાર્થ હોવાથી
2. સમય	B. કેવળ ચિન્માત્ર વસ્તુસ્વરૂપ હોવાથી
3. શુદ્ધ	C. પોતે જ જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી
4. કેવળી	D. એકી સાથે (યુગપદ્) એકી ભાવે (એકત્વપૂર્વક) પ્રવર્તતા એવા જ્ઞાન અને ગમન (પરિણમન) સ્વરૂપ હોવાથી
5. મુનિ	E. કેવળ મનનમાત્ર (જ્ઞાનમાત્ર) ભાવસ્વરૂપ હોવાથી
6. જ્ઞાની	F. સકળ નયપક્ષોથી અમિલિત (અમિશ્રિત) એવો એક જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી
7. સ્વભાવ અથવા સદ્ભાવ	G. સ્વના ભવનમાત્ર સ્વરૂપ હોવાથી અથવા સ્વતઃ (પોતાથી જ) ચૈતન્યના ભવનમાત્ર હોવાથી

8. ગાથા ૩૮: 'શુદ્ધ' અર્થાત્	A. નર નારકાદિ જીવના વિશેષો, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષસ્વરૂપ જે વ્યાવહારિક નવ તત્ત્વો તેનાથી ટંકોત્કીર્ણ એક જ્ઞાયક સ્વભાવરૂપ ભાવ વડે, અત્યંત જુદો છું માટે હું શુદ્ધ છું.
9. ગાથા ૭૩ 'શુદ્ધ' અર્થાત્	B. સકળ નયપક્ષોથી અમિલિત એવા એક જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી શુદ્ધ છે.
10. ગાથા ૧૫૧ 'શુદ્ધ' અર્થાત્	C. એક સમયની ષટ્કારકની પરિપાટીથી પાર ઉતરેલ જે અનુભૂતિ તે અનુભૂતિમાત્રપણાને લઈ શુદ્ધ છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. દ્રવ્યસંગ્રહની ૩૫ મી ગાથામાં વ્રતાદિને સંવર, નિર્જરાના કારણ કહ્યાં છે; ત્યાં વ્રતાદિનો અર્થ મુનિના શુભભાવ છે.
2. ઉપર્યુક્ત ગાથામાં શુભાશુભભાવ રહિત નિશ્ચય વ્રતને સંવર, નિર્જરાના કારણ કહ્યાં છે.
3. આત્મસ્વભાવ શુભાશુભ બંનેનું કારણ નથી, પરંતુ મોક્ષનું કારણ છે.
4. "જ્ઞાન મોક્ષનું કારણ છે" અર્થાત્ ત્રિકાળી દ્રવ્યના આશ્રયે થતાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનું પરિણમન તે મોક્ષનું કારણ છે.
5. પરમાર્થ અર્થાત્ પરમ પદાર્થ.
6. અહીં જ્ઞાન, શ્રદ્ધા, આનંદ, શાંતિ, સ્વચ્છતા આદિના પરિણમનને પરમાર્થ કહેલ છે.
7. બીજા 'સમય'ના બોલમાં "ગમન"નો અર્થ "પરિણમન" થાય છે.
8. બીજા બોલમાં 'સમય' શબ્દ દ્રવ્ય તરીકે વપરાયો છે.

ગા.૧૫૧-૩

૭. ત્રિકાળીનો આશ્રય લઈને જે પરિણતિ થઈ તેને અહીં "સમય" કહેવામાં આવ્યો છે.

10. સમયસારનાં અનંત કિરણો આપણા "શુદ્ધ" શબ્દનો અર્થ અંત જ થાય છે, આગળ આગળ નહિ.

11. શુદ્ધને અનેકરૂપ ન કહેવાય.

12. અનેકરૂપને શુદ્ધ ન કહેવાય.

13. અહીં ચોથા બોલમાં મુનિને કેવળી (ભગવાન નહીં) કહ્યા છે.

14. અહીં ચોથા બોલમાં રાગ વિનાના એકલા (કેવળ) શુદ્ધ આત્માને કેવળી કહ્યો છે.

15. જ્ઞાનના Statement સિવાયને અહીં "મનન" કહ્યું છે.

③ <u>સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-</u>

1. અહીં વિકલ્પ વિનાની જ્ઞાનની અનુભૂતિને "મનન" કહ્યું છે.
2. અહીં પાંચમા બોલમાં શુદ્ધ ચૈતન્યમાં અનુભૂતિને- જ્ઞાતાભાવને "મુનિ" કહેલ છે.
3. અહીં છઠ્ઠા બોલમાં જ્ઞાનસ્વરૂપ, આનંદસ્વરૂપ હોવાથી જ્ઞાતાભાવની પરિણતિને "જ્ઞાની" કહેલ છે.
4. અહીં સાતમા બોલમાં રાગને સ્વનું ભવન- પરિણમન- કહ્યું છે.
5. ચોથા ગુણસ્થાને મિથ્યાત્વનો નાશ થતાં સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ બંનેનો પ્રગટે છે; ત્યાર બાદ સમ્યક્ચારિત્રરૂપ ત્રીજું રત્ન ઉપરના ગુણસ્થાનોમાં પ્રગટે છે.
6. સ્વતઃ હોય તે સ્વભાવરૂપ જ હોય.
7. અહીં સાત બોલથી સાત અલગ- અલગ પ્રકારની જ્ઞાતાભાવની પરિણતિનું વર્ણન કર્યું છે.
8. જ્ઞાન છે તે : આત્મા છે અને આત્મા છે તે જ્ઞાન છે.
9. જ્ઞાતાનું ઉપાદાન તો આત્મા જ છે, માટે જ્ઞાનને જ જ્ઞાતાનું કારણ કહ્યું છે.

ગાથા-૧૫૨

ઉત્થાનિકા:- હવે, આગમમાં પણ જ્ઞાનને જ મોક્ષનું કારણ કહ્યું છે એમ બતાવે છે:-

ગાથા:-
પરમાર્થમાં અસ્થિત જે તપને કરે, વ્રતને ધરે,
સઘળુંય તે તપ બાળ ને વ્રત બાળ સર્વજ્ઞો કહે. ૧૫૨.

ગાથાર્થ:- પરમાર્થમાં અસ્થિત એવો જે જીવ તપ કરે છે અને વ્રત ધારણ કરે છે, તેનાં તે સર્વ તપ અને વ્રતને સર્વજ્ઞો બાળતપ અને બાળવ્રત કહે છે.

ટીકા:- આગમમાં પણ જ્ઞાનને જ મોક્ષનું કારણ ઠરાવ્યું છે (એમ સિદ્ધ થાય છે); કારણ કે જેઓ પરમાર્થભૂત જ્ઞાનથી રહિત છે તેમનાં, અજ્ઞાનપૂર્વક કરવામાં આવેલાં વ્રત, તપ આદિ કર્મ બંધનાં કારણ હોવાને લીધે તે કર્મોને 'બાળ' એવી સંજ્ઞા આપીને નિષેધ્યાં હોવાથી જ્ઞાન જ મોક્ષનું કારણ ઠરે છે.

ભાવાર્થ:- જ્ઞાન વિના કરાયેલાં તપ તથા વ્રતને સર્વજ્ઞદેવે બાળતપ તથા બાળવ્રત (અર્થાત્ અજ્ઞાનતપ તથા અજ્ઞાનવ્રત) કહ્યાં છે, માટે મોક્ષનું કારણ જ્ઞાન જ છે.

ગાથા-૧૫૨ : ધર્મચર્ચા

(૧) ખરું કે ખોટું (T/F) જણાવો :-

1. સિદ્ધાંત, આગમ, વીતરાગની વાણી – એકાર્થ છે.
2. અજ્ઞાનીના ગુણ, નય અને ભક્તિના પરિણામને આગમમાં મોક્ષનું કારણ કહ્યું છે.
3. જ્ઞાનીના ગુણ, નય અને ભક્તિના પરિણામને આગમમાં મોક્ષનું કારણ કહ્યું છે.
4. આત્માના જ્ઞાનસ્વભાવ અને આનંદસ્વભાવની અનુભૂતિને મોક્ષનો માર્ગ કહ્યો છે.
5. કૃપાળુદેવ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ કહ્યું છે કે "જૈનદર્શનમાં 'જ' હોય જ નહિ"; માટે 'નિત્ય છે તે નિત્ય જ છે અને અનિત્ય છે તે અનિત્ય જ છે' – એમ કહેવું જૈનદર્શનની વિરુદ્ધ છે.
6. આખું [પૂરેપૂરું] દ્રવ્ય કહ્યું હોય તો કથંચિત નિત્ય છે અને કથંચિત અનિત્ય છે – એમ કહેવું બરાબર છે.
7. નિત્યથી [નિત્યની અપેક્ષાએ] કહ્યું હોય તો નિત્ય તે નિત્ય જ છે, અનિત્યથી [અનિત્યની અપેક્ષાએ] કહ્યું હોય તો અનિત્ય તે અનિત્ય જ છે.
8. કથંચિત નિત્ય છે તે નિત્ય છે અને કથંચિત અનિત્ય છે તે પણ નિત્ય છે – એમ માનવું તે અનેકાંત છે.
9. "જે જીવ પરમાર્થભૂત જ્ઞાનથી રહિત છે" ટીકાના આ કથનનો અર્થ જેને આત્મજ્ઞાન નથી, આત્મદર્શન નથી એવો જીવ – એમ થાય છે.
10. "તેના અજ્ઞાનયુક્ત કરવામાં આવેલા ગુણ નય આદિ કાર્ય" – ટીકાના આ કથનમાં 'કાર્ય' શબ્દ જડકર્મના અર્થમાં વપરાયો છે.
11. અજ્ઞાનીના ગુણ તથા નય તે બાળગુણ તથા બાળનય છે એમ આગમમાં ફરમાવ્યું છે – એમ મૂળ ગાથામાં શ્રીકુંદકુંદાચાર્યે કહ્યું છે.
12. બાળગુણ તથા બાળનયનો અર્થ અજ્ઞાનગુણ તથા અજ્ઞાનનય થાય છે.

ગાથા - ૧૫૩

ઉત્થાનિકા:— જ્ઞાન જ મોક્ષનો હેતુ છે અને અજ્ઞાન જ બંધનો હેતુ છે એવો નિયમ છે એમ હવે કહે છે:—

ગાથા:— વ્રતનિયમને ધારે ભલે, તપશીલને પણ આચરે,
પરમાર્થથી જે બાહ્ય તે નિર્વાણપ્રાપ્તિ નહીં કરે. ૧૫૩.

ગાથાર્થ:— વ્રત અને નિયમો ધારતા હોવા છતાં તેમજ શીલ અને તપ કરતા હોવા છતાં જેઓ પરમાર્થથી બાહ્ય છે (અર્થાત્ પરમ પદાર્થરૂપ જ્ઞાનનું અર્થાત્ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનું જેને શ્રદ્ધાન નથી) તેઓ નિર્વાણને પામતા નથી.

ટીકા:—

• જ્ઞાન જ મોક્ષનો હેતુ છે;	• અજ્ઞાન જ બંધનો હેતુ છે;
• કારણ કે તેના (-જ્ઞાનના) અભાવમાં,	• કારણ કે તેના [અજ્ઞાનના] અભાવમાં,
• પોતે જ અજ્ઞાનરૂપ થયેલા અજ્ઞાનીઓને	• પોતે જ જ્ઞાનરૂપ થયેલા જ્ઞાનીઓને
• અંતરંગમાં વ્રત, નિયમ, શીલ, તપ વગેરે શુભ-કર્મોનો સદ્ભાવ (હયાતી) હોવા છતાં	• બાહ્ય વ્રત, નિયમ, શીલ, તપ વગેરે શુભ-કર્મોનો અસદ્ભાવ હોવા છતાં
• મોક્ષનો અભાવ છે	• મોક્ષનો સદ્ભાવ છે.

ભાવાર્થ:— જ્ઞાનરૂપ પરિણમન જ મોક્ષનું કારણ છે અને અજ્ઞાનરૂપ પરિણમન જ બંધનું કારણ છે; વ્રત, નિયમ, શીલ, તપ આદિ શુભ ભાવરૂપ શુભ કર્મો કાંઈ મોક્ષના કારણ નથી. જ્ઞાનરૂપે પરિણમેલા જ્ઞાનીને તે શુભ કર્મો ન હોવા છતાં તે મોક્ષને પામે છે, અજ્ઞાનરૂપે પરિણમેલા અજ્ઞાનીને તે શુભ કર્મો હોવા છતાં તે બંધને પામે છે.

ગાથા-૧૫૩: ઉત્તરાર્ધ

ગા.૧૫૩-૨

(૧) જોડકાં જોડો:-

1.	વ્રત	A. બ્રહ્મચર્ય
2.	નિયમ	B. સ્વસ્વરૂપરુચિ સહિત વિશેષે શોભતી-ઓપતી-વધતી વીતરાગ દશા
3.	તપ	C. અભિગ્રહ
4.	શીલ	D. મહાવ્રત

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. "જ્ઞાન જ મોક્ષનો હેતુ છે": ગાથાના આ કથનમાં "જ્ઞાન"નો અર્થ જ્ઞાતાની જ્ઞાન-જ્ઞાતાની એકતા થાય છે.
2. પુણ્ય-પાપના ભાવ સાચું સત્ય છે.
3. પુણ્ય-પાપના ભાવ સાચું સત્ય નથી, પરંતુ અજ્ઞાનીએ ઊભા કરેલા ખોટા ભાવ છે.
4. સત્નું સત્ય એટલે કે સત્નો ભાવ જે પરમાત્મામાં આવે છે તેને અહીં 'જ્ઞાન' કહ્યું છે.
5. "જ્ઞાન જ મોક્ષનું કારણ છે" અર્થાત્ જ્ઞાન સિવાય બીજા અનંત ગુણોનું સત્ય મોક્ષનું કારણ નથી.
6. જે જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તે મોક્ષનું કારણ છે, જે બંધસ્વરૂપ છે તે બંધનું કારણ છે.
7. શ્રી પ્રવચનસારજીમાં કહ્યું છે કે "જે દ્રવ્ય છે તે ગુણ અને એની બધી શુદ્ધાશુદ્ધ પર્યાયને પહોંચી વળે છે." એ જ વાત આ ગાથામાં કહેવામાં આવી છે.
8. દ્રવ્ય શુદ્ધિ, ગુણ શુદ્ધિ અને પર્યાય પણ એ જાતની શુદ્ધિ થાય એ જ મોક્ષનો હેતુ છે.
9. વ્રત, નિયમ, તપ અને શીલ એ ચાર શબ્દોમાં અહીં પરના લક્ષે ઉત્પન્ન થતા અસંખ્ય પ્રકારના શુભ ભાવો ગર્ભિત છે કે જેઓ બંધના સ્થાનકમાં નથી.
10. શુભક્રિયા મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે હોવી જરૂરી છે.
11. વ્રત, નિયમ, તપ, શીલ અજ્ઞાન છે કારણ કે તેનામાં જ્ઞાનનો અંશ નથી.
12. "જ્ઞાનરૂપ થયેલા જ્ઞાનીઓને બાહ્ય વ્રત, નિયમ, તપ વગેરે----": ગાથાના આ કથનમાં "જ્ઞાની" શબ્દ ચતુર્થ ગુણસ્થાનવર્તી સમકિતીને માટે વપરાયો છે.
13. ઉપર્યુક્ત કથનમાં "જ્ઞાની" શબ્દથી એવા જ્ઞાની લીધા છે કે જેનું પરિણમન ઉગ્ર થઈ ગયું છે; જેવો આનંદમૂર્તિ ભગવાન આત્મા નિર્મળ છે તેવું જ તેનું પરિણમન થઈ ગયું છે, જેને આ વ્રત નિયમાદિ હોતા નથી.
14. "બાહ્ય વ્રત નિયમ શીલ તપ વગેરે શુભ કર્મોનો અસદ્ભાવ..." ગાથાના આ કથનમાં "બાહ્ય" શબ્દનો અર્થ શરીરની ક્રિયારૂપ આચરણ થાય છે.
15. ઉપર્યુક્ત કથનમાં "બાહ્ય" શબ્દથી "વિકલ્પ"ની વાત કરી છે.

(૩) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. વ્રત નિયમાદિનો શુભભાવ તે શુદ્ધિનું કારણ છે એટલે એનાથી શુદ્ધિ થાય છે.
2. અહીં કારણપરમાત્માને નહિ પરંતુ તેના આશ્રયે પ્રગટ થતાં જ્ઞાનના પરિણમનને જ મોક્ષનું કારણ કહ્યું છે.

711.243-3

3. અશુભને ટાળીને શુભમાં જવું તે શુદ્ધિમાં જવાનો રસ્તો છે.
4. "પોતે જ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે એમ જાણી ---" અહીંયા ગુણ ક્રમ કાળને ધ્યાનમાં લઈ પરંતુ ત્યાગ વૈરાગ્યનું અવલંબન લઈને પોતે જ સ્વયં શુદ્ધિપણે પરિણમે તે જાણી.
5. સુખ (ટાઢક) અને શાંત (ઠંડી અકળાવી દાહ) એ બંને ભાવ જુદા પાડે છે એમ જ્ઞાનીએ વિચારીને જુદાઈ ચિત્ત અને શુદ્ધ સંવેદનને જુદા પાડ્યા હતા અને સ્થિર થતાં તેમને કેવળજ્ઞાન થઈ ગયું હતું.
6. શાસ્ત્રના અભ્યાસને ધ્યાન માટે સ્વાધ્યાય જ્ઞાન ઘણું બધું જરૂર આત્માનું ધ્યાન ભલે જશે.
7. "પોતે જ જ્ઞાનરૂપ છે એમ જાણીએ તો બધા પ્રકારે શુભ ભાવનો અભાવ થાય ત્યારે મોક્ષનો સદ્ભાવ છે": અહીં "મોક્ષનો સદ્ભાવ"નો અર્થ તે જ્ઞાનીઓને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ ચૂકી છે - એમ થાય છે.
8. ઉપર્યુક્ત ક્રમમાં જ્ઞાનીને જે સ્વભાવનું પરિણમન થયું છે તેને મોક્ષનો સદ્ભાવ કહ્યો છે.
9. નિશ્ચય સાથે વ્યવહાર હોય છે માટે કેવળ જ્ઞાનને પણ પ્રકારનો વ્યવહાર લાગુ પડે છે.
10. "ભાવ[લિંગ] સહિતનું દ્રવ્ય[લિંગ] મુક્તિનું કારણ છે" - એ શાસ્ત્રવચન બતાવે છે કે નિશ્ચય અને વ્યવહાર બંને મોક્ષના કારણ છે.
11. જ્યાં ભાવલિંગ હોય ત્યાં દ્રવ્યલિંગ આવ્યું હોય એમ સિદ્ધ કરવા માટે 'દ્રવ્યમાં રહ્યું છે કે બંને[લિંગ] હોય તો મોક્ષ થાય.
12. જ્યાં શુદ્ધ અપૂર્ણ છે ત્યાં શુદ્ધ પ્રમાણ ચિત્તમાં છે, પરંતુ તે મોક્ષનું કારણ નથી, જ્ઞાન જ મોક્ષનું કારણ છે - એ આ ગાથાનું તાત્પર્ય છે.

કળશ-૧૦૫

ઉત્થાનિકા:- હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે:-

કળશ:- (હરિગીત)

ધ્રુવ અચળરૂપે આતમા આ જ્ઞાનરૂપ જે ભાસતો,
છે મોક્ષરૂપ સ્વયં અને છે હેતુ તેથી મોક્ષનો;
છે બંધરૂપ બાકી બધું તે હેતુ તેથી બંધનું,
તેથી અનુભૂતિ જ્ઞાનની આવું વિધાન કરેલ છે. ક.૧૦૫.

ભાવાર્થ:- જો આ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા ધ્રુવપણે અને અચળપણે જ્ઞાનસ્વરૂપે હોતો-પરિણમતો ભાસે છે તે જ મોક્ષનો હેતુ છે કારણ કે તે પોતે પણ મોક્ષસ્વરૂપ છે; તેના સિવાય જે અન્ય કાંઈ છે તે બંધનો હેતુ છે કારણ કે તે પોતે પણ બંધસ્વરૂપ છે. માટે જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાનું (-જ્ઞાનસ્વરૂપ પરિણમવાનું) અર્થાત્ અનુભૂતિ કરવાનું જ આગમમાં વિધાન અર્થાત્ ફરમાન છે.

કળશ-૧૦૫

ક-૧૦૫-૨

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. આ કળશ આગામી ગાથા ૧૫૩ના અર્થનું સૂચન કરે છે.
2. પુણ્ય અને પાપ એ બંને આત્માનો જ કર્મ છે, આત્માનું કાર્ય છે.
3. જેવું સ્વરૂપ છે એવું ભવન થવું અર્થાત્ જ્ઞાનનું જ્ઞાનરૂપે પરિણમવું.
4. અહીં ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી સમકિતીની વાત કરી છે.
5. અહીં યથાખ્યાત ચારિત્રરૂપે પરિણમેલા આત્માની વાત કરી છે.
6. જ્યાં સુધી જ્ઞાનનું જઘન્ય પરિણમન હોય છે, ત્યાં સુધી તે અન્યરાગપણે-મિશ્રપણે થાય છે અને ત્યાં સુધી તેને બંધ થાય છે.
7. યથાખ્યાત ચારિત્રરૂપે પરિણમેલા આત્માને જ્ઞાનનું જઘન્ય પરિણમન હોતું નથી, માટે તેને પુણ્યનો સંપર્ક ન હોવાથી બંધ નથી.
8. મોક્ષસ્વરૂપ તે મોક્ષનું કારણ છે અને બંધસ્વરૂપ તે બંધનું કારણ છે.
9. આગમમાં જ્ઞાનસ્વરૂપ પરિણમનનું ઉત્થાન હો એટલે જ વારંવાર અનુભૂતિ કરવાનું કહ્યું છે.
10. જ્ઞાનદૃષ્ટિ એ અનુભૂતિ છે - એમ જાણવા અને દિગંબરાચાર્યે કહ્યું હતું.
11. યથાખ્યાત ચારિત્રરૂપે પરિણમેલાને પુણ્યાદિ હોતા નથી, તેથી ત્યાં તેનો મોક્ષ થાય છે - એ જણાવે છે કે (જે) મોક્ષસ્વરૂપ છે તે મોક્ષનો હેતુ થાય છે.

ગાથા-૧૫૪

ઉત્થાનિકા:— હવે ફરીને પણ, પુણ્યકર્મના પક્ષપાતીને સમજાવવા માટે તેનો દોષ બતાવે છે:—

ગાથા:—

પરમાર્થબાહ્ય જીવો અરે! જાણે ન હેતુ મોક્ષનો,
અજ્ઞાનથી તે પુણ્ય ઇચ્છે હેતુ જે સંસારનો. ૧૫૪.

ગાથાર્થ:— જેઓ પરમાર્થથી બાહ્ય છે તેઓ મોક્ષના હેતુને નહિ જાણતા થકા—જોકે પુણ્ય સંસારગમનનો હેતુ છે તોપણ—અજ્ઞાનથી પુણ્યને (મોક્ષનો હેતુ જાણીને) ઇચ્છે છે.

ટીકા:— સમસ્ત કર્મના પક્ષનો નાશ કરવાથી ઊપજતો જે આત્મલાભ (નિજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ) તે આત્મલાભસ્વરૂપ મોક્ષને આ જગતમાં કેટલાક જીવો ઇચ્છતા હોવા છતાં, મોક્ષના કારણભૂત સામાયિકની—કે સામાયિક સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રસ્વભાવવાળા પરમાર્થભૂત જ્ઞાનના ભવનમાત્ર છે, એકાગ્રતાલક્ષણવાળું છે અને સમયસારસ્વરૂપ છે તેની—પ્રતિજ્ઞા લઈને પણ, દુરંત કર્મચક્રને પાર ઊતરવાની નામર્દાઈને લીધે (અસમર્થતાને લીધે) પરમાર્થભૂત જ્ઞાનના ભવનમાત્ર જે સામાયિક તે સામાયિકસ્વરૂપ આત્મસ્વભાવને નહિ પામતા થકા, જેમને અત્યંત સ્થૂલ સંક્લેશપરિણામરૂપ કર્મો નિવૃત્ત થયાં છે અને અત્યંત સ્થૂલ વિશુદ્ધપરિણામરૂપ કર્મો પ્રવર્તે છે એવા તેઓ, કર્મના અનુભવના ગુરુપણા-લઘુપણાની પ્રાપ્તિમાત્રથી જ સંતુષ્ટ ચિત્તવાળા થયા થકા, (પોતે) સ્થૂલ લક્ષ્યવાળા હોઈને (સંક્લેશપરિણામને છોડતા હોવા છતાં) સમસ્ત કર્મકાંડને મૂળથી ઉખેડતા નથી. આ રીતે તેઓ, પોતાના અજ્ઞાનથી કેવળ અશુભ કર્મને જ બંધનું કારણ માનીને, વ્રત, નિયમ, શીલ, તપ વગેરે શુભ કર્મો પણ બંધનાં કારણ હોવા છતાં તેમને બંધનાં કારણ નહિ જાણતા થકા, મોક્ષના કારણ તરીકે તેમનો અંગીકાર કરે છે—મોક્ષના કારણ તરીકે તેમનો આશ્રય કરે છે.

ભાવાર્થ: કેટલાક અજ્ઞાની લોકો દીક્ષા લેતી વખતે સામાયિકની પ્રતિજ્ઞા લે છે પરંતુ સૂક્ષ્મ એવા આત્મસ્વભાવની શ્રદ્ધા, લક્ષ તથા અનુભવ નહિ કરી શકવાથી, સ્થૂલ લક્ષવાળા તે જીવો સ્થૂલ સંક્લેશપરિણામોને છોડીને એવા જ સ્થૂલ વિશુદ્ધપરિણામોમાં (શુભ પરિણામોમાં) રાચે છે. (સંક્લેશપરિણામો તેમ જ વિશુદ્ધપરિણામો બન્ને અત્યંત સ્થૂલ છે; આત્મસ્વભાવ જ સૂક્ષ્મ છે). આ રીતે તેઓ—જોકે વાસ્તવિક રીતે સર્વકર્મરહિત આત્મસ્વભાવનું અનુભવન જ મોક્ષનું કારણ છે તોપણ—કર્માનુભવના ઓછાપણા-ઘણાપણાને જ બંધ-મોક્ષનું કારણ માનીને, વ્રત, નિયમ, શીલ, તપ વગેરે શુભ કર્મોનો મોક્ષના હેતુ તરીકે આશ્રય કરે છે.

ગાથા-૧૫૪ : [illegible]

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. આ ગાથામાં પ્રતિક્રમણના [illegible] તેની [illegible] રહેલો [illegible] જણાવવામાં આવ્યો છે.
2. પ્રતિક્રમણના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે શુભ [illegible] પ્રવર્તે છે.
3. પ્રતિક્રમણનો [illegible] [illegible] [illegible] કરવા [illegible] છે.
4. પ્રતિક્રમણનો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] શુભ [illegible] પ્રવર્તે છે.
5. પ્રતિક્રમણનો [illegible] પરમાર્થિક [illegible] છે.
6. અત્યંત સ્થૂલ સંક્લેશપરિણામરૂપ કર્મો [illegible] પાપના પરિણામરૂપ [illegible].
7. અત્યંત સ્થૂલ વિશુદ્ધ પરિણામરૂપ કર્મો [illegible] પુણ્યના પરિણામરૂપ [illegible].
8. [illegible] અશુભ ભાવોને કરવા અનુભવવું [illegible] કહ્યું છે અને શુભ ભાવોને
   કરવા અનુભવવું [illegible] કહ્યું છે.
9. [illegible] અશુભ ભાવોને કરવા અનુભવવું [illegible] કહ્યું છે અને શુભ ભાવોને
   કરવા અનુભવવું [illegible] કહ્યું છે.
10. આ ગાથામાં આત્માની [illegible] [illegible] વાત કરી છે.
11. આ ગાથામાં સમાધિની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આત્માની [illegible] વાત કરી છે.
12. સમાધિ એ [illegible] કારણ છે.
13. જેને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ નથી એવા [illegible] જીવને પણ [illegible]
    સમાધિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે.
14. જ્ઞાન [આત્મા]નું પરમાર્થ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રના પરિણામ એ સમાધિ છે.
15. શુભ-અશુભ [illegible] શુદ્ધ ભાવો અહીં [illegible] કહ્યા છે.

(૨) સાચું કે ખોટું જણાવો:-

1. શુભભાવ અને શુદ્ધ ભાવમાં [illegible] [illegible] છે.
2. [illegible] ૧૨ની ગાથામાં [illegible] [illegible] [illegible] કહ્યો છે; [illegible] [illegible]
   [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
3. [illegible] ૧૨ની ગાથામાં [illegible] કહ્યું છે કે [illegible] શુદ્ધ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
   શુદ્ધ શુભભાવ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] - [illegible] [illegible] છે.
4. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે - [illegible] અહીં કહ્યું છે.

ગાથા-૧૫૫

ઉત્થાનિકા:- હવે એવા જ્ઞાનને પરમાર્થ મોક્ષકારણ (ખરું મોક્ષનું કારણ) બતાવે છે.

ગાથા:-
જીવાદિનું શ્રદ્ધાન સમકિત, જ્ઞાન તેનું જ્ઞાન છે,
રાગાદિ-વર્જન ચરણ છે, ને આ જ મુક્તિપંથ છે. ૧૫૫.

ગાથાર્થ:- જીવાદિ પદાર્થોનું શ્રદ્ધાન સમ્યક્ત્વ છે, તે જીવાદિ પદાર્થોનો અધિગમ જ્ઞાન છે અને રાગાદિનો ત્યાગ ચારિત્ર છે; — આ જ મોક્ષનો માર્ગ છે.

ટીકા:- • મોક્ષનું કારણ ખરેખર સમ્યગ્દર્શન- જ્ઞાન- ચારિત્ર છે.
- તેમાં સમ્યગ્દર્શન તો જીવાદિ પદાર્થોના શ્રદ્ધાનસ્વભાવે જ્ઞાનનું હોવું - પરિણમવું તે છે;
- જીવાદિ પદાર્થોના જ્ઞાનસ્વભાવે જ્ઞાનનું હોવું - પરિણમવું તે જ્ઞાન છે;
- રાગાદિના ત્યાગસ્વભાવે જ્ઞાનનું હોવું - પરિણમવું તે ચારિત્ર છે.

તેથી એ રીતે એમ ફલિત થયું કે સમ્યગ્દર્શન- જ્ઞાન- ચારિત્ર એ ત્રણે એકલું જ્ઞાનનું ભવન (-પરિણમન) જ છે. માટે જ્ઞાન જ પરમાર્થ મોક્ષકારણ છે.

ભાવાર્થ:- આત્માનું અસાધારણ સ્વરૂપ જ્ઞાન જ છે. વળી આ પ્રકરણમાં જ્ઞાનને જ પ્રધાન કરીને વ્યાખ્યાન છે. તેથી 'સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર — એ ત્રણેય સ્વરૂપે જ્ઞાન જ પરિણમે છે' એમ કહીને જ્ઞાનને જ મોક્ષનું કારણ કહ્યું છે. જ્ઞાન છે તે અભેદ વિવક્ષામાં આત્મા જ છે — એમ કહેવામાં કાંઈ પણ વિરોધ નથી. માટે ટીકામાં કેટલેક સ્થળે આચાર્યદેવે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને 'જ્ઞાન' શબ્દથી કહ્યો છે.

ગાથા-૧૫૫ : ઉત્તરો

(૧) ખરું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. આ ગાથા પુણ્યકર્મના પક્ષપાતીને મોક્ષનું કારણ જણાવવા માટે નિબદ્ધ છે.
2. જીવાદિ પદાર્થોનું શ્રદ્ધાન થવું તે સમ્યક્ત્વ છે - એમ આ ગાથામાં કહ્યું છે.
3. જીવાદિ(પદાર્થોની) શ્રદ્ધા વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ છે - એમ શ્રી આચાર્યદેવે કહ્યું છે.
4. જીવાદિ પદાર્થોના શ્રદ્ધાનસ્વભાવે જ્ઞાનનું [આત્માનું] થવું એટલે આત્માના શુદ્ધ-સ્વભાવનું પરિણમવું તે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ છે.
5. આત્માનું શ્રદ્ધાપણે [illegible] પરિણમન તે સમ્યજ્ઞાન છે.
6. આત્મા નિર્વિકલ્પ શ્રદ્ધાપણે પરિણમે તેને સમ્યગ્દર્શન કહે છે.
7. નવ તત્ત્વના ભેદવાળી શ્રદ્ધા એ તો મિથ્યાત્વ છે [અભૂતાર્થ નવતત્ત્વરૂપ પરિણામ તે મિથ્યાપરિણામ છે, નવતત્ત્વરૂપ વસ્તુનો અનુભવ મિથ્યાત્વ છે એમ કળશટીકા કર્તા-શ્રી કહ્યું છે.
8. આત્માના અનંત ગુણો પવિત્ર છે તે પવિત્રપણે, આનંદપણે, જ્ઞાનપણે પરિણમે તેને સમ્યગ્દર્શન કહે છે.
9. જીવાદિ શ્રદ્ધા તે વ્યવહાર શ્રદ્ધા છે, શુદ્ધ સ્વભાવનું પરિણમવું તે નિશ્ચય શ્રદ્ધા છે.
10. 'તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનં સમ્યગ્દર્શનમ્' - આ સૂત્રમાં નવ તત્ત્વોની શ્રદ્ધાને સમ્યગ્દર્શન કહ્યું છે.
11. ઉપરના સૂત્રમાં એકવચન વપરાયું છે, બહુવચન નહિ, માટે જીવની [એકની] શ્રદ્ધા થતાં જગતની શ્રદ્ધા [આનંદપણે] આવી જાય છે, એને જ્ઞાનપ્રધાન કથનમાં સમ્યગ્દર્શન કહે છે.
12. આત્માનું શુદ્ધ સ્વભાવપણે થવું તેનું નામ સમ્યગ્જ્ઞાન છે.
13. રાગાદિના ત્યાગસ્વભાવે આત્માનું થવું તેને સમ્યક્ચારિત્ર કહે છે.
14. સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ ત્રણ આત્માના જુદા જુદા પ્રકારના પરિણમન છે; જ્યારે એકનું પરિણમન હોય ત્યારે બીજા બેનું પરિણમન ક્યારેક હોય, ક્યારેક ન હોય.
15. આત્મામાં શક્તિ જે ત્રણ છે તેનું સ્વભાવપણું પર્યાયપણે આવવું તેને અહીં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર કહ્યાં છે.

(૨)

1- કુંદકુંદાચાર્ય ભગવાન પાસે ગયા હતા.
2- કુંદકુંદાચાર્યદેવ ભગવાનના સમીપ આવ્યા હતા, તેમને ત્યાંથી જાણ્યા હતા.
3- બધું એકને પરિણમન પર કહ્યું.
4- બધું એકનું થવું, પરિણમવું.
5. અહીં જ્ઞાનને પ્રધાન કરીને કહ્યું છે અને રાગને ગૌણ કરીને કહ્યું છે.
6. અહીં જ્ઞાનને મુખ્ય કરીને કહ્યું છે અને વ્યવહારને ગૌણ કરીને કહ્યું છે.
7. અહીં જ્ઞાનને પ્રધાન કરીને કહ્યું છે કારણ કે આત્મા અનંત ગુણો છે તેમાં જ્ઞાનગુણ અસાધારણ છે, માટે તેને મુખ્ય કર્યો છે.
8. 'જ્ઞાન તે આત્મા'-તે ભેદકથન છે.
9. 'જ્ઞાન તે આત્મા'-તે અભેદકથન છે.

ગાથા-૧૫૬

ઉત્થાનિકા:- હવે પરમાર્થ મોક્ષકારણથી અન્ય જે કર્મ તેનો નિષેધ કરે છે:-

ગાથા:-

વિદ્વજ્જનો ભૂતાર્થ તજી વ્યવહારમાં વર્તન કરે,
પણ કર્મક્ષયનું વિધાન તો પરમાર્થ-આશ્રિત સંતને. ૧૫૬.

ગાથાર્થ:- નિશ્ચયનયના વિષયને છોડીને વિદ્વાનો વ્યવહાર વડે પ્રવર્તે છે; પરંતુ, પરમાર્થને (આત્મસ્વરૂપને) આશ્રિત યતીશ્વરોને જ કર્મનો નાશ આગમમાં કહ્યો છે. (કેવળ વ્યવહારમાં પ્રવર્તનારા પંડિતોને કર્મક્ષય થતો નથી.)

ટીકા:- પરમાર્થ મોક્ષહેતુથી જુદાં જે વ્રત, તપ વગેરે શુભકર્મસ્વરૂપ મોક્ષહેતુ કેટલાક લોકો માને છે, તે આખોય નિષેધવામાં આવ્યો છે; કારણ કે તે (મોક્ષહેતુ) અન્ય દ્રવ્યના સ્વભાવવાળો (અર્થાત્ પુદ્ગલસ્વભાવ) હોવાથી તેના સ્વભાવ વડે જ્ઞાનનું ભવન થતું નથી,— માત્ર પરમાર્થ મોક્ષહેતુ જ એક દ્રવ્યના સ્વભાવવાળો (અર્થાત્ જીવસ્વભાવ) હોવાથી તેના સ્વભાવ વડે જ્ઞાનનું ભવન થાય છે.

ભાવાર્થ:- મોક્ષ આત્માનો થાય છે તો તેનું કારણ પણ આત્મસ્વભાવી જ હોવું જોઈએ. જે અન્ય દ્રવ્યના સ્વભાવવાળું હોય તેનાથી આત્માનો મોક્ષ કેમ થાય? શુભ કર્મ પુદ્ગલસ્વભાવી છે તેથી તેના ભવનથી પરમાર્થ આત્માનું ભવન ન થઈ શકે; માટે તે આત્માના મોક્ષનું કારણ થતું નથી. જ્ઞાન આત્મસ્વભાવી છે તેથી તેના ભવનથી આત્માનું ભવન થાય છે, માટે તે આત્માના મોક્ષનું કારણ થાય છે. આ રીતે જ્ઞાન જ વાસ્તવિક મોક્ષહેતુ છે.

ગાથા-૧૫૬ : ઉત્તરવહી

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. આ ગાથામાં કેવળ વ્યવહારમાં પ્રવર્તનારા પંડિતોને કર્મક્ષય થતો નથી - એમ કહ્યું છે.
2. 'વિદ્વાનો વ્યવહારને કરતા નથી, વ્યવહારમાં પ્રવર્તતા નથી, નિશ્ચયને કરે છે' - આ ગાથાનો એવો અર્થ શ્રી જયસેનાચાર્યે કર્યો છે.
3. પંડિત બનારસીદાસજીએ 'અધ્યાત્મ પંચસંગ્રહ'ની રચના કરી છે.
4. 'અધ્યાત્મ પંચસંગ્રહ' એ ૨૦૦ વર્ષ પહેલાં પંડિત દીપચંદજીએ કરેલ રચના છે.
5. વ્રત, તપ વગેરે પરમાર્થ મોક્ષહેતુથી જુદા કર્મસ્વરૂપ મોક્ષહેતુઓ છે.
6. 'ઉદ્દેશક આહાર' એટલે મુનિઓના શરીર રોગનો પ્રતિકાર કરવા માટે કોઈ દ્રવ્ય ઉદ્દેશથી ગૃહસ્થ દ્વારા બનાવવામાં આવતો આહાર.
7. 'ઉદ્દેશક આહાર' એટલે કોઈ એક મુનિ માટે ખાસ (Specifically) બનાવવામાં આવતો આહાર.
8. "વ્રત, તપ વગેરે શુભકર્મ" એટલે શુભ ઉપયોગ, શુભ પરિણામ
9. શુભભાવના અસંખ્ય પ્રકારો છે. તેમાંથી કેટલાક પ્રકારોનો અહીં નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.
10. જ્ઞાની તથા વૃદ્ધો માટે ઉચિત વિનય વડે ચાલવા અને પ્રશંસા બોલવા તે સારા ભાવ પ્રમાણના છે.
11. નિર્ગ્રંથના ભાવને પરું ન કહી શકાય.
12. વ્રત-તપની શારીરિક ક્રિયા પુદ્ગલસ્વભાવી છે.
13. વ્રત-તપના વિકલ્પો જ્ઞાનસ્વભાવી છે - એમ અહીં કહ્યું છે.
14. વાંચન, શ્રવણ, મનન, ચિંતવન એ બધાં એક જ્ઞાનસ્વભાવી છે અને તેથી મોક્ષહેતુઓ છે.
15. મોક્ષહેતુ જ્ઞાનસ્વભાવી હોય કે પુદ્ગલસ્વભાવી હોય - એ બન્નેથી મોક્ષમાર્ગ પ્રગટે છે.

(૨)
1- પૂર્ણ શુદ્ધ અનંત ગુણો, જેના આશ્રયે આત્માનું ભવન થાય છે, તેઓ બધા એક જ્ઞાનસ્વભાવી છે.
2- જ્ઞાનાદિ ગુણોનું પરિણમન થાય એ જ પરમાર્થ મોક્ષહેતુ છે.
3- ચિંતવન, મનન વિકલ્પાદિ પુદ્ગલસ્વભાવી છે, માટે તેઓ મોક્ષહેતુ નથી.

ક્રિયા - ૧૦૬: દ્રવ્યવિચાર

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. 'જ્ઞાનનું ભાન' અર્થાત્ શુદ્ધ ચૈતન્યનું પરિણમન અર્થાત્ આચરણ અથવા સ્વરૂપાચરણ.
2. સ્વરૂપાચરણ એ જ મોક્ષનું કારણ છે.
3. પરિણમતો પરિણામનું એ ગુણનો ગુણ છે.
4. આ ક્રિયાની ટીકામાં પંડિત રાજમલજીએ 'સ્વરૂપાચરણ' શબ્દ ૬ વખત વાપર્યો છે.
5. અનંતા અનંત ગુણોનું વર્તમાન પર્યાયમાં પરિણમન અનંત દ્રવ્યસ્વભાવ છે.
6. અનંતદ્રવ્યસ્વભાવ (-જ્ઞાયકસ્વભાવ) પરિણમન તે મોક્ષનું કારણ છે.
7. મોક્ષમાર્ગ અંદરના વિકલ્પ ભાવ કે પુરાવે છે, તે વખતે દ્રવ્યલિંગ ગણે તે હોય શકે છે.
8. અરિહંતનો દેહ મોક્ષનું કારણ થાય છે.
9. 'જ્ઞાનસ્ય ભવનં વૃત્તં': 'જ્ઞાન' અર્થાત્ આત્માનો પરિપૂર્ણ સ્વભાવ.
10. 'જ્ઞાનસ્ય ભવનં વૃત્તં': 'ભવનં' અર્થાત્ સ્વરૂપના સત્યનું પરિણમન.
11. 'જ્ઞાનસ્ય ભવનં વૃત્તં': 'વૃત્તં' અર્થાત્ ચારિત્ર, આચરણ.
12. જ્ઞાનસ્ય ભવનં વૃત્તં ।: અર્થાત્ સ્વરૂપના સત્યનું પર્યાયમાં પરિણમન તે જ ચારિત્ર છે, સ્વરૂપાચરણ છે, સાચું વ્રત છે અને મોક્ષનું કારણ છે.
13. 'સિદ્ધાંત' અનુસાર ગુણો પરિણમે છે, દ્રવ્ય પરિણમતું નથી.
14. 'સિદ્ધાંત' અનુસાર ગુણોનું પરિણમન તે દ્રવ્યનું પરિણમન છે.
15. 'સિદ્ધાંત' અનુસાર અનંત અનંત ગુણ ભિન્ન ભિન્ન પરિણમે છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. 'સિદ્ધાંત' અનુસાર દ્રવ્ય પરિણમે છે, ગુણો પરિણમતા નથી.
2. 'સિદ્ધાંત' અનુસાર દ્રવ્યનું પરિણમન તે ગુણનું પરિણમન છે.
3. 'સિદ્ધાંત' અનુસાર અનંત અનંત ગુણ ભિન્ન ભિન્ન પરિણમતા નથી.
4. પરિપૂર્ણ શુદ્ધ પરિણમન તે મોક્ષ છે, અધૂરું શુદ્ધ પરિણમન તે મોક્ષનો માર્ગ છે.
5. રાગના ત્યાગની ભાવના દૃઢ કરવા જેવી એ રાગના ત્યાગનો ઉપાય છે.
6. વસ્તુસ્વરૂપમાં ઠરી જતાં રાગનો ત્યાગ થઈ જાય છે.

કળશ-૧૦૫

ક.૧૦૫-૧

ઉત્થાનિકા:- હવે આ જ અર્થના કળશરૂપ બે શ્લોકો કહે છે:-

કળશ:- (દોહરો)

જ્ઞાનમાત્રનું પરિણમન જ્ઞાનમાત્રમય હોય,
એક જ દ્રવ્યસ્વભાવ તે હેતુ મુક્તિનો હોય; ક.૧૦૫
~~ક જ્ઞાનમાત્રનું પરિણમન જ્ઞાનરૂપ જ થાય,~~
~~અન્ય દ્રવ્યસ્વભાવ તે હેતુ મુક્તિનો નહિ થાય.~~ ~~૧૦૫~~

શ્લોકાર્થ:- જ્ઞાન એકદ્રવ્યસ્વભાવી (-જીવસ્વભાવી-) હોવાથી જ્ઞાનના સ્વભાવથી હંમેશા જ્ઞાનનું ભવન થાય છે; માટે જ્ઞાન જ મોક્ષનું કારણ છે.

કળશ-૧૦૭

કળશ:

(દોહરા)

કર્મભાવનું પરિણમન જ્ઞાનરૂપ ના હોય,
અન્યદ્રવ્યસ્વભાવ તે હેતુ મુક્તિનો ન હોય. ક.૧૦૭

ભાવાર્થ:- કર્મ અન્યદ્રવ્યસ્વભાવવાળું (-પુદ્ગલસ્વભાવવાળું-) હોવાથી કર્મના સ્વભાવથી જ્ઞાનનું ભવન થતું નથી; માટે કર્મ મોક્ષનું કારણ નથી.

ફકરા-૧૦૭ : ઇતરચર્ચા

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. ગુણ, નય, ભક્તિ, પૂજા, દયા, દાનાદિ ભાવો ભવમાં થાય છે, માટે તેઓ સૌન્દર્યસ્વભાવી છે.
2. વ્યવહાર ગુણ, નય, ભક્તિ, પૂજા, દયા, દાનાદિ ભાવ એ અન્ય દ્રવ્યસ્વભાવ તત્ત્વ (નિજ) છે, સૌન્દર્યસ્વભાવી નથી - એમ અહીં કહ્યું છે.
3. 'સામાન્ય જ્ઞાનં ન હિ સૂત્રં' કહેવાથી સાચું પરિણામ થતું નથી.
4. 'સામાન્ય જ્ઞાનં ન હિ સૂત્રં' એટલે સાચું ભાન થતું નથી કહેવાય તે સાચું નથી - એમ કહ્યું છે.
5. ગુણાદિ નિત્ય પુદ્ગલનો સ્વભાવ છે માટે તેનાથી ચારિત્ર થતું નથી.
6. શુભ રાગ એ મોક્ષનું કારણ નથી, પરંતુ મોક્ષના માર્ગનું કારણ છે.
7. 'અનિચ્છેચ્છાનો ભેદ નહિ, તેઓ માર્ગ જો હોય' કહેવાથી રાગ તે જ્ઞાન અને રાગ તે દોષ હોય તોપણ તેઓ માર્ગથી જરૂર મુક્તિ થાય છે.
8. જ્યારે જીવનો સ્વભાવ શુદ્ધિમાં પરિણામે છે, ત્યારે તેને નિમિત્ત પણ ભગવાનનું, પંચમહાવ્રતાદિ જ હોય છે; જેના વિના અનિચ્છેચ્છા હોતાં નથી.

કળશ-૧૦૮

ઉત્થાનિકા:- 'હવે આગમના કથનની સૂચનાનો પ્રકાર કહે છે:-'

કળશ:

(દોહરા)

કર્મ છે શિવપદનું તિરોધાન કરનાર,
ઇંદ્રિયસુખ કર્મનો તેથી નિષેધ જાણ. ક.૧૦૮

ભાવાર્થ:- કર્મ મોક્ષના કારણનું તિરોધાન કરનારું હોવાથી, તે પોતે જ બંધસ્વરૂપ હોવાથી અને તે મોક્ષના કારણના*તિરોધાયિભાવસ્વરૂપ હોવાથી તેને નિષેધવામાં આવ્યું છે.

(* તિરોધાયિ = તિરોધાન કરનાર)

ગાથા-૧૦૮: [illegible]

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. આ ગાથા હવે પછીની ગાથાની સૂચનારૂપે જણાવાઈ છે.
2. 'નિર્વર્તક' એટલે નિર્વર્તન કરનાર
3. 'નિર્વર્તન કરવું' એટલે દાન કરવું; [રચવું; ઉત્પન્ન કરવું]
4. પુદ્ગલ પરિણામ [illegible] પ્રાપ્ય [illegible] [-[illegible]] [illegible] ગ્રાહક થતો નથી, પરંતુ [illegible]-પુદ્ગલ [illegible] થાય છે; માટે [illegible] છે.
5. [illegible] ગુણાદિ [illegible] છે, [illegible] છે, [illegible] છે.
6. પુદ્ગલ-કર્મના પરિણામ માત્ર [illegible] છે [illegible] નિર્વર્તકસ્વરૂપ છે.

ઉત્થાનિકા:- હવે પુણ્ય, કર્મ મોક્ષના કારણનું તિરોધાન કરનારું છે એમ સિદ્ધ કરે છે:-

ગાથા:-
મળમિલનલેપથી નાશ પામે શ્વેતપણું જ્યમ વસ્ત્રનું,
મિથ્યાત્વમળના લેપથી સમ્યક્ત્વ એ રીત જાણવું. ૧૫૭.

મળમિલનલેપથી નાશ પામે શ્વેતપણું જ્યમ વસ્ત્રનું,
અજ્ઞાનમળના લેપથી વળી જ્ઞાન એ રીત જાણવું. ૧૫૮.

મળમિલનલેપથી નાશ પામે શ્વેતપણું જ્યમ વસ્ત્રનું,
ચારિત્ર પામે નાશ લિપ્ત કષાયમળથી જાણવું. ૧૫૯.

ગાથાર્થ:(1) જેમ વસ્ત્રનો શ્વેતભાવ મેલના મળવાથી ખરડાયો થકો નાશ પામે છે-તિરોભૂત થાય છે, તેમ રીતે મિથ્યાત્વરૂપ મેલથી ખરડાયું-વ્યાપ્ત થયું-થકું સમ્યક્ત્વ ખરેખર તિરોભૂત થાય છે એમ જાણવું,

(2). જેમ વસ્ત્રનો શ્વેતભાવ મેલના મળવાથી ખરડાયો થકો નાશ પામે છે-તિરોભૂત થાય છે, તેમ રીતે અજ્ઞાનરૂપ મેલથી ખરડાયું-વ્યાપ્ત થયું-થકું જ્ઞાન તિરોભૂત થાય છે એમ જાણવું.

(3). જેમ વસ્ત્રનો શ્વેતભાવ મેલના મળવાથી ખરડાયો થકો નાશ પામે છે-તિરોભૂત થાય છે, તેમ રીતે કષાયરૂપ મેલથી ખરડાયું-વ્યાપ્ત થયું-થકું ચારિત્ર પણ તિરોભૂત થાય છે એમ જાણવું.

ટીકા:-

[1] જેમ પરભાવસ્વરૂપ મેલથી વ્યાપ્ત થયેલો શ્વેત વસ્ત્રનો સ્વભાવભૂત શ્વેતસ્વભાવ તિરોભૂત થાય છે	[1] તેમ જ્ઞાનનું સમ્યક્ત્વ કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે તે, પરભાવસ્વરૂપ જે મિથ્યાત્વ નામનો કર્મરૂપ મેલ તેના વડે વ્યાપ્ત થવાથી તિરોભૂત થાય છે;
[2] "	[2] તેમ જ્ઞાનનું જ્ઞાન કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે તે, પરભાવસ્વરૂપ અજ્ઞાન નામના કર્મમળ વડે વ્યાપ્ત થવાથી તિરોભૂત થાય છે;
[3] "	[3] તેમ જ્ઞાનનું ચારિત્ર કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે તે, પરભાવસ્વરૂપ કષાય નામના કર્મમળ વડે વ્યાપ્ત થવાથી તિરોભૂત થાય છે.

માટે મોક્ષના કારણનું (-સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રનું-) તિરોધાન કરનારું હોવાથી કર્મને નિષેધવામાં આવ્યું છે.

ભાવાર્થ:- સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર મોક્ષમાર્ગ છે.

1. જ્ઞાનનું સમ્યક્ત્વરૂપ પરિણમન મિથ્યાત્વકર્મથી તિરોભૂત થાય છે;
2. જ્ઞાનનું જ્ઞાનરૂપ પરિણમન અજ્ઞાનકર્મથી તિરોભૂત થાય છે; અને
3. જ્ઞાનનું ચારિત્રરૂપ પરિણમન કષાયકર્મથી તિરોભૂત થાય છે.

- આ રીતે મોક્ષના કારણભાવોને કર્મ તિરોભૂત કરતું હોવાથી તેનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે.

ગાથા-૧૫૭ થી ૧૫૯ : ઉપસંહાર

(૧) જોડકાં જોડો:-

1.	જ્ઞાનનું સમ્યક્ત્વ કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે તે,	A. પરભાવસ્વરૂપ અજ્ઞાન નામના કર્મમળ વડે વ્યાપ્ત હોવાથી તિરોભૂત થાય છે.
2.	જ્ઞાનનું જ્ઞાન કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે તે,	B. પરભાવસ્વરૂપ કષાય નામના કર્મમળ વડે વ્યાપ્ત હોવાથી તિરોભૂત થાય છે
3.	જ્ઞાનનું ચારિત્ર કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે તે,	C. પરભાવસ્વરૂપ જે મિથ્યાત્વ નામનો કર્મરૂપી મેલ તેના વડે વ્યાપ્ત હોવાથી તિરોભૂત થાય છે.
4.	જ્ઞાનનું સમ્યક્ત્વરૂપ પરિણમન	A. અજ્ઞાનકર્મથી તિરોભૂત થાય છે.
5.	જ્ઞાનનું જ્ઞાનરૂપ પરિણમન	B. કષાયકર્મથી તિરોભૂત થાય છે.
6.	જ્ઞાનનું ચારિત્રરૂપ પરિણમન	C. મિથ્યાત્વકર્મથી તિરોભૂત થાય છે.
7.	જ્ઞાનનું સમ્યક્ત્વ	A. આત્મા જેવો છે તેવું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થવું.
8.	જ્ઞાનનું જ્ઞાન	B. શુદ્ધોપયોગરૂપ દશા.
9.	જ્ઞાનનું ચારિત્ર	C. આત્માનું જ્ઞાન થઈને તેની સ્વસંવેદનમાં પ્રતીતિ.
10.	મિથ્યાત્વ	A. પુદ્ગલ પરિણામ ઓછું વત્તું જ્ઞાન
11.	અજ્ઞાન	B. પુદ્ગલ પરિણામની રમણતા
12.	અચારિત્ર	C. પુદ્ગલ પરિણામ મારા છે એવી માન્યતા

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. જ્ઞાનનું સમ્યક્ત્વ એટલે નિજાત્માની શ્રદ્ધા
2. જ્ઞાનનું સમ્યક્ત્વ એટલે આત્માનું સમકિત એટલે સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય એટલે આત્માની સમ્યક્ પ્રતીતિ.
3. "જ્ઞાનનું સમ્યક્ત્વ કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે" - અહીં સમકિતના પરિણામ (પર્યાય)ને મોક્ષના કારણરૂપ પર્યાય સ્વભાવ કહ્યો છે.

ગા. ૧૫૭-૧૫૯ - ૩

• "જ્ઞાનનું સમ્યક્ત્વ F જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે તે, પરભાવસ્વરૂપ જે મિથ્યાત્વ નામનો કર્મરૂપ મેલ તેના વડે વ્યાપ્ત હોવાથી, તિરોભૂત થાય છે":—

4. 'મિથ્યાત્વ નામનો કર્મરૂપ મેલ" - આમાં મિથ્યાત્વ મોહનીયના ઉદયકર્મની વાત કરી છે.
5. ઉપરના ટીકામાં ઊંડે મલનારૂપ કપડાના મેલને કર્મરૂપ મેલ કહ્યો છે.
6. "તિરોભૂત થાય છે" એટલે જે સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થઈ ગયેલું તેને ઢાંકી દે છે.
7. "તિરોભૂત થાય છે" એટલે સમ્યક્ત્વને ઉત્પન્ન થવા દેતું નથી.
8. જેમ મેલ કપડાંમાં પરભાવસ્વરૂપ મેલ ઉપરથી આવે છે, તેમ આત્મામાં મિથ્યાત્વ નામનો કર્મરૂપ મેલ આત્માની ઉપરથી આવે છે.
9. પુણ્ય અને પાપ ભાવ તે મિથ્યાત્વ ભાવ છે.
10. પુણ્ય અને પાપનો ભાવ સારો છે એવું માનવું તે મિથ્યાત્વ ભાવ છે.

• "જ્ઞાનનું જ્ઞાન F જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે તે, પરભાવસ્વરૂપ અજ્ઞાન નામના કર્મમલ વડે વ્યાપ્ત હોવાથી તિરોભૂત થાય છે":—

11. જ્ઞાનનું જ્ઞાન એટલે આત્માનું જ્ઞાન.
12. "જે જ્ઞાન અજ્ઞાન નામના કર્મમલ વડે તિરોભૂત થાય છે" - તે ઉદય અપેક્ષાએ વાત છે.
13. ઉપરના ટીકામાં (જ્ઞાનના) તિરોભૂત થવાની વાત પર્યાય અપેક્ષાએ કરવામાં આવી છે.

14. 'જ્ઞાનનું અજ્ઞાન' એટલે સ્વરૂપનું અજ્ઞાન અથવા જે ભાવ.
15. 'અજ્ઞાન નામના કર્મમલ વડે વ્યાપ્ત હોવાથી તિરોભૂત થાય છે' એટલે જ્ઞાન થતું નથી, જ્ઞાન ઢંકાઈ જાય છે.

(3) સાચું F ખોટું (T|F) ઉત્તરો:—

1. "પરભાવસ્વરૂપ મેલથી વ્યાપ્ત હોવાથી શ્વેત વસ્ત્રના સ્વભાવભૂત શ્વેત સ્વભાવ તિરોભૂત થાય છે" - આ દૃષ્ટાંતમાં વસ્ત્રનો શ્વેત સ્વભાવ પર્યાય અપેક્ષાએ તિરોભૂત થાય છે એટલે પ્રગટ થતો નથી એમ કહ્યું છે.

• "જ્ઞાનનું ચારિત્ર F જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે તે, પરભાવસ્વરૂપ કષાય નામના કર્મમલ વડે વ્યાપ્ત હોવાથી તિરોભૂત થાય છે તેમ."

2. 'જ્ઞાનનું ચારિત્ર' એટલે જ્ઞાનસ્વભાવમાં રમણતા એટલે શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ દશા.
3. "મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે" - આમાં દ્રવ્યસ્વભાવની વાત છે.
4. "પરભાવસ્વરૂપ કષાય નામના કર્મમલ" - આમાં ચારિત્રમોહનીય કર્મની વાત કરી છે.
5. કષાય એટલે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એટલે ચારે ઉપાધિ.
6. માન અને માયા એ રાગના બે પ્રકાર છે, ક્રોધ અને લોભ એ દ્વેષના બે પ્રકાર છે.

• "આમ મોક્ષના કારણનું (-સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્રનું) તિરોધાન કરનું હોવાથી કર્મ

નિષેધવામાં આવ્યું છે."

7. અહીં 'કર્મ'નો અર્થ પુણ્ય-પાપના ભાવ સારાં છે એવો જે મિથ્યાત્વભાવ, પુણ્ય-પાપના ભાવને જાણનારું જે અજ્ઞાન અને પુણ્ય-પાપરૂપી ભાવ તે અપેક્ષિત છે.
8. "કર્મને નિષેધવામાં આવ્યું છે" એટલે મિથ્યાત્વરૂપ ભાવ, અજ્ઞાનરૂપ ભાવ અને શુભ-અશુભ ભાવરૂપ કર્મને નિષેધવામાં આવ્યાં છે.

ભાવાર્થ:-

9. "જ્ઞાનનું સમ્યક્ત્વરૂપ પરિણમન મિથ્યાત્વકર્મથી તિરોભૂત થાય છે" એટલે પૂર્વ પ્રકાર કહ્યો. સમકિતને મિથ્યાત્વકર્મનો ઉદય રોકે છે.
10. ઉપરના કથનનો ભાવ એવો છે કે મિથ્યાત્વ ભાવથી સમકિત થતું નથી તેથી સમકિતને રોકે છે એમ કહ્યું છે.
11. એકલું રાગનું અને નિમિત્તનું જ્ઞાન કરવા જાય છે ત્યારે આત્માનું જ્ઞાન તિરોભૂત થાય છે – એ જ્ઞાનનું અજ્ઞાન છે.

ઉત્થાનિકા:- હવે, કર્મ પોતે જ બંધસ્વરૂપ છે એમ સિદ્ધ કરે છે:-

ગાથા:- તે સર્વજ્ઞાની-દર્શી પણ નિજ કર્મરજ-આચ્છાદને,
સંસારપ્રાપ્ત ન જાણતો તે સર્વથી સર્વને. ૧૬૦.

ગાથાર્થ:- તે આત્મા (સ્વભાવથી) સર્વને જાણનારો તથા દેખનારો છે તોપણ પોતાના કર્મમળથી ખરડાયો- વ્યાપ્ત થયો- થકો સંસારને પ્રાપ્ત થયો થકો તે સર્વ પ્રકારે સર્વને જાણતો નથી.

ટીકા:- જે પોતે જ જ્ઞાન હોવાને લીધે વિશ્વને (-સર્વ પદાર્થોને) સામાન્ય,વિશેષપણે જાણવાના સ્વભાવવાળું છે એવું જ્ઞાન અર્થાત્ આત્મદ્રવ્ય,
- અનાદિ કાળથી પોતાના પુરુષાર્થના અપરાધથી પ્રવર્તતા એવા કર્મમળવડે લિપ્ત- વ્યાપ્ત થયું- હોવાથી જ,
- બંધ-અવસ્થામાં સર્વ પ્રકારે સંપૂર્ણ એવા પોતાને અર્થાત્ સર્વ પ્રકારે સર્વ જ્ઞેયોને જાણનારા એવા પોતાને નહિ જાણતું થકું,
- આ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ અજ્ઞાનભાવે (-અજ્ઞાનદશામાં) વર્તે છે;
- તેથી એમ નક્કી થયું કે કર્મ પોતે જ બંધસ્વરૂપ છે.
- માટે, પોતે બંધસ્વરૂપ હોવાથી કર્મને નિષેધવામાં આવ્યું છે.

ભાવાર્થ:- અહીં પણ 'જ્ઞાન' શબ્દથી આત્મા સમજવો. જ્ઞાન અર્થાત્ આત્મદ્રવ્ય સ્વભાવે તો સર્વને દેખનારું તથા જાણનારું છે પરંતુ અનાદિથી પોતે અપરાધી હોવાથી કર્મ વડે આચ્છાદિત છે, અને તેથી પોતાના સંપૂર્ણ સ્વરૂપને જાણતું નથી; એ રીતે અજ્ઞાનદશામાં વર્તે છે. આ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ અથવા મુક્તસ્વરૂપ આત્મા કર્મ વડે લિપ્ત હોવાથી અજ્ઞાનરૂપ અથવા બંધરૂપ વર્તે છે, માટે એમ નક્કી થયું કે કર્મ પોતે જ બંધસ્વરૂપ છે તેથી કર્મનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે.

ગાથા-૧૬૦ : પ્રશ્નાવલિ

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. "જે પોતે જ જ્ઞાન હોવાને લીધે" ટીકાના આ વાક્યમાં "જ્ઞાન"નો અર્થ જ્ઞાની અને જ્ઞાનની પર્યાય થાય છે.
2. ઉપરોક્ત વાક્યમાં "જ્ઞાન"નો અર્થ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મદ્રવ્ય થાય છે.
3. આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે એટલે તે બધાને જાણનાર છે, પરંતુ બંધ (પર્યાય)ને રચનાર નથી અથવા બંધ (પર્યાય)ને તોડનાર નથી.
4. "સામાન્ય, વિશેષપણે જાણવાના સ્વભાવવાળું" ટીકાના આ વાક્યમાં સામાન્ય અને વિશેષનો અર્થ દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયના વિષય થાય છે.
5. ઉપરોક્ત વાક્યમાં "સામાન્ય"નો અર્થ દર્શન અને "વિશેષ"નો અર્થ જ્ઞાન થાય છે.
6. "નિજ કર્મરજ આચ્છાદને" મૂળ ગાથાના આ પદમાં "કર્મરજ"નો અર્થ જ્ઞાનાવરણાદિ જડકર્મ થાય છે.
7. ઉપરોક્ત પદનો અર્થ ટીકામાં "પોતાના પુરુષાર્થના અપરાધથી પ્રવર્તતા એવા [ભાવ] કર્મમળ વડે લેપાયું હોવાથી" – એમ કરવામાં આવ્યો છે.
8. નિગોદમાં કર્મનું જોર વધારે છે અને મનુષ્યમાં બંધ ઓછું છે, માટે અહીં જ્ઞાનનો ઉઘાડ થયો છે.
9. પ્રવચનસારની (૯૨મી ગાથાની) ટીકામાં શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યે કહ્યું છે કે "આગમકૌશલ્ય અને આત્મજ્ઞાન વડે મિથ્યાદ્રષ્ટિ ઉખાડી નાખી છે; તે હવે અમને ફરી થવાની નથી."
10. "કર્મ પોતે જ બંધસ્વરૂપ છે" ટીકાના આ વાક્યનો અર્થ જડકર્મ આત્માને બંધનરૂપ છે – એમ થાય છે.
11. "કર્મ પોતે જ બંધસ્વરૂપ છે" એટલે ભાવકર્મ-મિથ્યાત્વ, પુણ્ય-પાપાદિ બધું બંધસ્વરૂપ છે (ભાવાર્થ માંથી)
12. આત્મા પોતે સર્વજ્ઞ તથા સર્વદર્શી સ્વભાવવાળો હોવા છતાં તે કેવળજ્ઞાન તથા કેવળદર્શન ઉત્પન્ન કરતો નથી, તેથી અપરાધી છે – એમ અહીં કહ્યું છે.
13. જીવ પોતે [illegible] ધારા છે, ધારામાં છે એટલે જ મિથ્યા માન્યતા કરે છે તે તેનો અપરાધ છે અને તેથી તે અજ્ઞાનદશામાં વર્તે છે – એમ અહીં કહ્યું છે.
14. પુદ્ગલને જાણવામાં રોકાયેલ જ્ઞાન અને પુણ્યપરિણામના ફળભોગમાં રોકાયેલ જ્ઞાન તે એટલા જ સ્વનું જ્ઞાન કરીને રોકાઈ જાય છે, માટે સર્વને જાણતો નથી.
15. આત્મા વિશ્વને જાણવા માટે વિશ્વના બધા પદાર્થોનું જ્ઞાન કરવું જરૂરી છે.

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. પોતાનું સ્વરૂપ પૂર્ણ છે, આત્મા વિશ્વને જાણનારો છે; તેથી પૂર્ણને જાણતાં જગત બધું જાણવામાં આવી જાય છે.
2. શ્રી સીમંધર ભગવાન વિદેહક્ષેત્રની વર્તમાન ચોવીસીના પહેલા તીર્થંકર
? શ્રી મુનિસુવ્રત ભગવાનના વારામાંહ(?) કેવળજ્ઞાન પામ્યા છે.
3. શ્રી સીમંધર ભગવાન વિદેહક્ષેત્રની આગામી ચોવીસીના તેરમા તીર્થંકર થશે

ત્યારે સિદ્ધપદ પામશે.

૪. શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય સદેહે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ગયા હતા એ વાત વિશ્વસનીય નથી.

5. શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય સંવત ૪૯માં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ગયા હતા એમ શ્રી પ્રવચનસારની શ્રી જયસેનાચાર્યની ટીકામાં કહ્યું છે.

6. શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય શ્રી સીમંધર ભગવાન પાસે ગયા હતા એ વાત શ્રી દેવસેનાચાર્યે પણ કહી છે.

7. પાછલી ત્રણ ગાથાઓ ૧૫૭, ૧૫૮, ૧૫૯માં કહ્યું હતું કે નિશ્ચયાભાસી લોકોએ વ્યવહારદર્શનજ્ઞાનચારિત્રને છોડી દીધાં છે.

8. આ ગાથામાં કહ્યું છે કે નિશ્ચયાભાસી લોકો પોતે જ અજ્ઞાનરૂપ છે કે જેઓ વ્યવહાર નથી વ્યવહારને કે નથી પોતાના આત્માને જાણતા.

9. મારામાં (વર્તમાન) અશુદ્ધપરિણતિ છે એમ હું જરૂર પ્રતીતિપૂર્વક માનું છું, પરંતુ મારામાં પુણ્ય-પાપાદિ ભાવો છે એમ પણ હું માનું છું.

10. જે [મૂર્ત એવા પુદ્ગલસ્વભાવ] પુણ્ય પાપાદિ ભાવો મારામાં છે એમ માને છે તે પોતાની અશુદ્ધપરિણતિનો નકાર કરે છે.

11. જેમ કારણપરમાત્મા છે, તેમ કાર્યપરમાત્મા પણ છે.

12. આપણે કહેલા વિષયોને જાણવામાં રોકાઈ જતાં પૂર્ણતાને ન જાણ્યું તેને મોટો અપરાધ કહ્યો છે.

13. આત્મા પોતાના અનાદિના અપરાધને કારણે સ્વરૂપના અજ્ઞાનરૂપ એવા રાગના ઉદયરૂપમાં વર્તે છે.

14. અનાદિના અપરાધને ટાળવા માટે આત્મભાન જોઈએ છે.

ગાથા- ૧૬૧ થી ૧૬૩

ઉત્થાનિકા:- હવે, કર્મ મોક્ષના કારણના તિરોધાયિભાવસ્વરૂપ (અર્થાત્ મિથ્યાત્વાદિભાવ-સ્વરૂપ) છે એમ બતાવે છે.

ગાથા:-
- સમ્યક્ત્વપ્રતિબંધક કર્મ મિથ્યાત્વ જિનવરે કહ્યું,
  એના ઉદયથી જીવ મિથ્યાત્વી બને એમ જાણવું. ૧૬૧.
- એમ જ્ઞાનપ્રતિબંધક કર્મ અજ્ઞાન જિનવરે કહ્યું,
  એના ઉદયથી જીવ અજ્ઞાની બને એમ જાણવું. ૧૬૨.
- ચારિત્રને પ્રતિબંધક કર્મ કષાય જિનવરે કહ્યું,
  એના ઉદયથી જીવ બને ચારિત્રહીન એમ જાણવું. ૧૬૩.

ગાથાર્થ:-
- સમ્યક્ત્વને રોકનારું મિથ્યાત્વ છે એમ જિનવરોએ કહ્યું છે; તેના ઉદયથી જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ થાય છે એમ જાણવું.
- જ્ઞાનને રોકનારું અજ્ઞાન છે એમ જિનવરોએ કહ્યું છે; તેના ઉદયથી જીવ અજ્ઞાની થાય છે એમ જાણવું.
- ચારિત્રને રોકનાર કષાય છે એમ જિનવરોએ કહ્યું છે; તેના ઉદયથી જીવ અચારિત્રી થાય છે એમ જાણવું.

ટીકા:-

• સમ્યક્ત્વ કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે • તે(મિથ્યાત્વ) તો પોતે કર્મ જ છે,	• તેને રોકનારું મિથ્યાત્વ છે; • તેના ઉદયથી જ્ઞાનને મિથ્યાદૃષ્ટિપણું થાય છે.
• જ્ઞાન કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે • તે(અજ્ઞાન) તો પોતે કર્મ જ છે,	• તેને રોકનારું અજ્ઞાન છે; • તેના ઉદયથી જ જ્ઞાનને અજ્ઞાનીપણું થાય છે.
• ચારિત્ર કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે • તે(કષાય) તો પોતે કર્મ જ છે,	• તેને રોકનારો કષાય છે; • તેના ઉદયથી જ જ્ઞાનને અચારિત્રીપણું થાય છે

માટે, (કર્મ) પોતે મોક્ષના કારણના તિરોધાયિભાવસ્વરૂપ હોવાથી કર્મને નિષેધવામાં આવ્યું છે.

ભાવાર્થ:- સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર મોક્ષના કારણરૂપ ભાવો છે, તેનાથી વિપરીત મિથ્યાત્વાદિ ભાવો છે; કર્મ તો મિથ્યાત્વાદિ ભાવો-સ્વરૂપ છે. આ રીતે કર્મ મોક્ષના કારણભૂત ભાવોથી વિપરીત ભાવો-સ્વરૂપ છે.

• પહેલાં ત્રણ ગાથાઓમાં [૧૫૭, ૧૫૮, ૧૫૯માં] કહ્યું હતું કે કર્મ મોક્ષના કારણરૂપ ભાવોનું - સમ્યક્ત્વાદિનું - ઘાતક છે. પછીની એક ગાથામાં [૧૬૦માં] એમ કહ્યું કે કર્મ પોતે જ બંધસ્વરૂપ છે. આ છેલ્લી ત્રણ ગાથાઓમાં [૧૬૧, ૧૬૨, ૧૬૩માં] કહ્યું કે કર્મ મોક્ષના કારણરૂપ ભાવોથી વિરોધી ભાવોસ્વરૂપ છે - મિથ્યાત્વાદિસ્વરૂપ છે. આ પ્રમાણે એમ બતાવ્યું કે કર્મ મોક્ષના કારણનું ઘાતક છે, બંધસ્વરૂપ છે અને બંધના કારણરૂપ છે, માટે નિષિદ્ધ છે.

• અશુભ કર્મ તો મોક્ષનું કારણ છે જ નહિ, બાધક જ છે, તેથી નિષિદ્ધ જ છે; પરંતુ શુભ કર્મ પણ કર્મ-સામાન્યમાં આવી જતું હોવાથી તે પણ બાધક જ છે તેથી નિષિદ્ધ જ છે એમ જાણવું.

ગાથા-૧૬૧ થી ૧૬૩ : ઉપરવિચાર:-

(1) જોડકાં જોડો:-

1 સમ્યક્ત્વ કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે	A. તેને રોકનારું અજ્ઞાન છે.
2. જ્ઞાન કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે	B તેને રોકનારો કષાય છે.
3. ચારિત્ર કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે	C તેને રોકનારું મિથ્યાત્વ છે.
4. તે મિથ્યાત્વ પોતે જ કર્મ છે	A. તેના ઉદયથી જ જ્ઞાનને અજ્ઞાનીપણું થાય છે.
5. તે અજ્ઞાન પોતે જ કર્મ છે	B. તેના ઉદયથી જ જ્ઞાનને અચારિત્રીપણું થાય છે.
6. તે કષાય પોતે જ કર્મ છે	C. તેના ઉદયથી જ જ્ઞાનને મિથ્યાદૃષ્ટિપણું થાય છે.
7. ગાથા ૧૫૭, ૧૫૮, ૧૫૯	A. કર્મ પોતે જ બંધસ્વરૂપ છે.
8. ગાથા ૧૬૦	B. કર્મ મોક્ષના કારણરૂપ ભાવોથી વિરોધી ભાવો [મિથ્યાત્વાદિ-સ્વરૂપ] છે.
9. ગાથા ૧૬૧, ૧૬૨, ૧૬૩	C. કર્મ મોક્ષના કારણરૂપ [સમ્યક્ત્વાદિ] ભાવોનું ઘાતક છે.

(2) ખરું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. તિરોધાયી = જેનું તિરોધાન થાય તે.
2. તિરોધાયક = તિરોધાન કરનાર.
3. દ્રવ્યકર્મ મોક્ષના કારણના તિરોધાયીસ્વભાવરૂપ હોવાથી તેને અહીં નિષેધવામાં આવ્યું છે.
4. [મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, કષાયરૂપ] ભાવકર્મ મોક્ષના કારણના તિરોધાયીસ્વભાવરૂપ હોવાથી તેને અહીં નિષેધવામાં આવ્યું છે.
5. કર્મ મોક્ષના કારણનું ઘાતક હોવાથી નિષિદ્ધ છે.
6. કર્મ પોતે જ બંધસ્વરૂપ હોવાથી નિષિદ્ધ છે.
7. કર્મ બંધના કારણરૂપ છે માટે નિષિદ્ધ છે.
8. "સમ્યક્ત્વ કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે" - ટીકાના આ વાક્યમાં જીવના સ્વભાવની વાત કરી છે.
9. ઉપરોક્ત વાક્યમાં સમ્યક્ત્વની પરિણતિને મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ કહ્યો છે, અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ મોક્ષના કારણરૂપ પરિણામ છે.
10. "તેને [સમ્યક્ત્વને] રોકનારું મિથ્યાત્વ છે" - ટીકાના આ વાક્યમાં અનાદિથી ચાલ્યા આવતા એવા અગૃહીત મિથ્યાત્વની વાત કરી છે.
11. ઉપરોક્ત વાક્યમાં મિથ્યાત્વની વર્તમાન પર્યાયની વાત કરી છે.

12. અહીં દયા, દાન, પૂજા, ભક્તિ, વ્રત આદિના ભાવને શુભત્વના પરિણામથી વિપરીત પરિણામ કહ્યાં છે. [ગા-૧૫૧ થી ૧૫૩-૩]

13. "તેના [મિથ્યાત્વના] ઉદયથી જ્ઞાનને મિથ્યાદૃષ્ટિપણું થાય છે" - ટીકાના આ કથનમાં "તેના ઉદયથી" નું વાચ્ય 'જડકર્મના ઉદયથી' - એમ છે.

14. ઉપરોક્ત કથનમાં "તેના ઉદયથી" નું વાચ્ય [અથવા] મિથ્યાત્વ [ભાવ]ના પ્રકાર થવાથી' - એમ છે.

15. આપણે અત્યારે જ્યારે 'નમો અરિહંતાણં' બોલતાં હોઈએ ત્યારે આપણે ભગવાન તીર્થંકર મહાવીરને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

(3) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. સમ્યગ્દર્શન એ મોક્ષના કારણનો અભિપ્રાયભાવ છે.
2. મિથ્યાદૃષ્ટિને સ્થૂળપણે રાગભાવ પ્રગટ છે અને સૂક્ષ્મપણે અરાગભાવ પ્રગટ છે.
3. મિથ્યાદૃષ્ટિને સ્થૂળપણે અરાગભાવ પ્રગટ છે અને સૂક્ષ્મપણે અજ્ઞાન પ્રગટ છે.
4. સમ્યગ્દર્શન પર્યાય જ છે ને સ્વાભાવિક પર્યાય છે.
5. "તે [મિથ્યાત્વ] તો પોતે જ કર્મ છે" - ટીકાના આ કથનનો અર્થ 'મિથ્યાત્વ તે આત્મા અથવા આત્માની દશા નથી' - એમ થાય છે.
6. "તેના ઉદયથી જ્ઞાનને મિથ્યાદૃષ્ટિપણું થાય છે" ટીકાના આ કથનમાં "જ્ઞાન"નો અર્થ 'આત્મા' થાય છે.
7. "જ્ઞાન કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે" - ટીકાના આ કથનમાં "જ્ઞાન"નો અર્થ 'આત્મા' થાય છે.
8. ઉપરોક્ત કથનમાં "જ્ઞાન"નો અર્થ 'પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું સ્વસંવેદન જ્ઞાન (સમ્યગ્જ્ઞાન)' થયું છે.
9. "તેને [જ્ઞાનને] રોકનારું અજ્ઞાન છે" - ટીકાના આ કથનમાં "અજ્ઞાન"નો અર્થ 'ઔદયિક અજ્ઞાન' થાય છે.
10. ઉપરોક્ત કથનમાં પોતાને ભૂલીને પરને જાણવામાં રોકાયેલા તથા રાગ અને પરાશ્રિત જાણનારા એવા વિપરીત જ્ઞાનને [=સમ્યગ્જ્ઞાનથી વિપરીત જ્ઞાનને] અજ્ઞાન કહ્યું છે.
11. એક આચારાંગમાં અઢાર હજાર પદ અને એક પદમાં એકાવન કરોડ ઝાઝેરા શ્લોક હોય છે.
12. પરને જાણવામાં રોકાવું એ કર્મ છે, આત્મા નહિ.
13. "ચારિત્ર કે જે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવ છે" - ટીકાના આ કથનમાં નિર્મળ ચારિત્ર ગુણની વર્તમાન શુદ્ધોપયોગરૂપ થયેલી પર્યાયની વાત છે.
14. મિથ્યાદૃષ્ટિનું શુભક્રિયારૂપ ચારિત્ર બંધનું કારણ છે, સમ્યગ્દૃષ્ટિનું શુભ ક્રિયારૂપ ચારિત્ર તે મોક્ષનું કારણ છે.
15. અહીં સાતમા ગુણસ્થાનના ચારિત્રને ચારિત્ર કહ્યું છે, તેથી છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં ઉત્પન્ન થતા પંચમહાવ્રતાદિના અશુદ્ધોપયોગને 'વિપરીત' ભાવ કહ્યો છે.

(4) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર કરવો તે કાંઈ બંધનું કારણ નથી.
2. જ્ઞાનનો સ્વભાવ સ્વપરપ્રકાશક છે, તેથી જે જ્ઞાન એકલું પરપ્રકાશક હોય તેને અજ્ઞાન ન કહેવાય. | 3. પુણ્યાદિ ક્રિયાઓ કરવી તે ઊંધું અભિધાન છે.

ગાથા-૧૦૮

ઉત્થાનિકા:- હવે આ અર્થનું પદ્યરૂપ પદ્ય કહે છે:- ગા.૧૦૮-૧

શ્લોક:-

(હરિગીત)

નારકીઓને સહજરૂપ દુઃખ જ ભોગવવા યોગ્ય છે,
તો ભોગવે સહજનું તો પછી શું પુણ્ય-પાપની વાત છે;
આ ભોગોને સ્વસ્વભાવમાંથી નિજ સ્વભાવરૂપે હોતાં,
નિશ્ચયરૂપનું તેનું સાચું જ્ઞાન આવે હૃદયમાં. ગા.૧૦૮

ટીકાર્થ: નારકીઓને આ સહજરૂપ દુઃખમાત્ર ભોગવવા યોગ્ય છે. જ્યાં સમસ્ત દુઃખ ભોગવવામાં આવે છે ત્યાં પછી પુણ્ય કે પાપની શી વાત? (દુઃખમાત્ર ભોગવે છે ત્યાં પુણ્ય સારું અને પાપ ખરાબ — એવી વાતને શું અવકાશ છે? દુઃખમાત્રમાં બન્ને આવી ગયાં.) સમસ્ત દુઃખનો ભોગ હોતાં, સ્વસ્વભાવ જ પોતાનો સ્વભાવ છે-રૂપે સ્વભાવ-પરિણામવાળા જીવના સ્વરૂપમાં થયું, નિશ્ચય અનુભવ સાથે જેનો ઉદ્દેશ (-હેતુ) સર્વ પુણ્યાદિ અશુદ્ધ સંકલ્પોનો છે એવું, જ્ઞાન આપોઆપ હોય છે.

ભાવાર્થ:- દુઃખને દૂર કરીને, પોતાના સ્વસ્વભાવરૂપે પરિણમનવાળા જીવના સ્વરૂપ થયું જ્ઞાન આપોઆપ પ્રગટ થાય છે, ત્યાં પછી તેને કોણ રોકી શકે?

વિભાગ-૧૦૮ : [illegible]

(૧) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. અમેરિકામાં વસતા જૈન 'ગુરુજી'ના વિચારોમાં આપેલ વ્યાખ્યા અનુસાર 'મોક્ષાર્થીઓ' છે.
2. જેને આત્મિક આનંદનો અનુભવ કરવો છે એવા જીવને વિચારોમાં 'મોક્ષાર્થી' કહ્યા છે.
3. "મોક્ષાર્થીએ સઘળુંય કર્મ જાણીને ત્યજવાયોગ્ય છે"- ગાથાના આ વિધાનમાં 'કર્મ' શબ્દનો અર્થ 'દ્રવ્યકર્મ' થાય છે.
4. ઉપરોક્ત વિધાનમાં 'કર્મ' શબ્દનો અર્થ બધા શુભાશુભ ભાવ- દયા, દાન, વ્રત, તપ, ભક્તિ, પૂજા; હિંસા, જૂઠું, ચોરી, વિષયભોગ, કામ, ક્રોધ આદિને ત્યજવા યોગ્ય કહ્યાં છે.
5. જેણે શુદ્ધ પરિણમન કર્યું છે અને પૂર્ણ [શુદ્ધ] પરિણમનનો જે અભિલાષી છે તેણે મોક્ષમાં આગળ વધવા માટે પુણ્ય ઠીક અને પાપ અઠીક છે.
6. જો હું પુણ્યને પહેલાં શ્રદ્ધામાં જ છોડીશ અને ચારિત્રમાં [વ્યવહારમાં] નહિ છોડું, તો હું દંભી (-hypocrat) કહેવાઈશ અને તેના લીધે જૈનશાસનની નિંદા થશે; તેથી માટે પુણ્યને શ્રદ્ધા તેમજ વ્યવહાર બન્નેમાંથી એક સાથે છોડી દેવા જોઈએ.
7. "સમ્યક્ત્વાદિ જ મોક્ષનો સ્વભાવ છે"- ગાથાર્થના આ વિધાનમાં નિજાત્માની સ્વભાવની વાત છે.
8. સમકિતના બે પ્રકાર છે- એક નિશ્ચય, બીજો વ્યવહાર.
9. સમ્યગ્દૃષ્ટિ ભક્તિ, પૂજા આદિને મોક્ષનું કારણ માનતા નથી, તે હિતકર છે એમ માનતા નથી, તે કરવાલાયક છે એમ માનતા નથી; માટે ભક્તિપૂજા કરતા નથી.
10. મોક્ષમાર્ગ તથા મોક્ષ પોતાની પર્યાયમાં છે અને સંસાર બહારમાં બીજા દ્રવ્યોની પર્યાયમાં છે.
11. "નિશ્ચય અપેક્ષાએ સાધુ જેનો ઉત્કટ (ઉત્કર) રસ પ્રતિબદ્ધ અધિક સંતોષી છે"- ગાથાર્થના આ વિધાનમાં 'ઉત્કર રસ'નો અર્થ આત્મિક આનંદ થાય છે; એટલે કે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનચારિત્રમાં આત્મિક આનંદનું વેદન છે.
12. "એવું જ્ઞાન આપોઆપ દોડ્યું આવે છે"- ગાથાર્થના આ વિધાનનો અર્થ પોતાના પુરુષાર્થ સાથેની સંબંધની અપેક્ષા વિના નિજ પરિણતિ- આનંદની દશા- એકદમ એક પછી એક સ્વયં અંદરમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ મોક્ષનો માર્ગ છે.
13. "એવું જ્ઞાન આપોઆપ દોડ્યું આવે છે"- અહીં "જ્ઞાન"નો અર્થ નિજાત્માની જ્ઞાન-સ્વભાવ થાય છે.
14. ઉપરના વિધાનમાં 'જ્ઞાન'નો અર્થ જ્ઞાનની પર્યાય, સમકિતની પર્યાય, ચારિત્રની પર્યાય થાય છે.
15. ગાથા ૧૧૧ થી ૧૧૩ ના અર્થનું આ વિવરણરૂપ વિભાગ છે.

કળશ-૧૧૦

હવે આશંકા ઊપજે છે કે - અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ વગેરેને જ્યાં સુધી f.૧૧૦-૧
કર્મનો ઉદય રહે ત્યાં સુધી જ્ઞાન મોક્ષનું કારણ કેમ હોઈ શકે? વળી કર્મ અને જ્ઞાન બન્ને (-કર્મના નિમિત્તે થતી શુભાશુભ પરિણતિ અને જ્ઞાનપરિણતિ બન્ને-) સાથે કેમ રહી શકે?

શ્લોક:- (હરિગીત)

આ કર્મવિરતિ જ્યાં સુધી પરિપૂર્ણતા પામે નહિ,
છે કર્મધારા જ્ઞાનધારા એક સાથે ત્યાં સુધી;
નહિ હાનિ એમાં કાંઈ, પણ છે કર્મધારા બંધમય,
ને પરમ જ્ઞાન, વિમુક્ત જે, તે એક છે બસ મુક્તિમય. f.૧૧૦.

શ્લોકાર્થ:- જ્યાં સુધી જ્ઞાનની કર્મવિરતિ બરાબર પરિપૂર્ણતા પામતી નથી ત્યાં સુધી કર્મ અને જ્ઞાનનું એકઠાપણું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે; તેના એકઠા રહેવામાં કાંઈ પણ ક્ષતિ અર્થાત્ વિરોધ નથી. પરંતુ અહીં એટલું વિશેષ જાણવું કે આત્મામાં અવશપણે (-જબરજસ્તીથી) જે કર્મ પ્રગટ થાય છે અર્થાત્ ઉદય થાય છે તે તો બંધનું કારણ થાય છે, અને મોક્ષનું કારણ તો, જે એક પરમ જ્ઞાન છે તે એક જ થાય છે - કે જે જ્ઞાન સ્વતઃ વિમુક્ત છે (અર્થાત્ ત્રણે કાળ પરદ્રવ્ય-ભાવોથી ભિન્ન છે).

ભાવાર્થ:- જ્યાં સુધી યથાખ્યાત ચારિત્ર થતું નથી ત્યાં સુધી સમ્યગ્દૃષ્ટિને બે ધારા રહે છે - શુભાશુભ કર્મધારા અને જ્ઞાનધારા. તે બન્ને સાથે રહેવામાં કાંઈ પણ વિરોધ નથી. (જેમ મિથ્યાજ્ઞાનને અને સમ્યગ્જ્ઞાનને પરસ્પર વિરોધ છે તેમ કર્મસામાન્યને અને જ્ઞાનને વિરોધ નથી.) તે સ્થિતિમાં કર્મ પોતાનું કાર્ય કરે છે અને જ્ઞાન પોતાનું કાર્ય કરે છે. જેટલા અંશે શુભાશુભ કર્મધારા છે તેટલા અંશે કર્મબંધ થાય છે અને જેટલા અંશે જ્ઞાનધારા છે તેટલા અંશે કર્મનો નાશ થતો જાય છે. વિષય-કષાયના વિકલ્પો કે વ્રતનિયમના વિકલ્પો - શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર સુદ્ધાં - કર્મબંધનું કારણ છે; શુદ્ધ પરિણતિરૂપ જ્ઞાનધારા જ મોક્ષનું કારણ છે.

કળશ-૧૧૦: ભાવાર્થ

ક-૧૧૦-૨

(૧) જોડકાં જોડો :-

1. અજ્ઞાની ક્રિયાદૃષ્ટિ જીવ	A. મોક્ષમાર્ગની નિર્મળ ધારા અને રાગની મલિન ધારા
2. સાધક સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ	B. એકલી નિર્મળ અબંધ ધારા
3. પૂર્ણ વીતરાગી જીવ	C. એકલી મલિન બંધ ધારા
4. જ્ઞાન ધારા	A. શુભાશુભ વિકારધારા
5. કર્મ ધારા	B. શુદ્ધ સ્વરૂપની અનુભવદશા રૂપે થતી શુદ્ધ પરિણતિ

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:-

1. "જ્યાં સુધી કર્મનો ઉદય રહે ત્યાં સુધી જ્ઞાન મોક્ષનું કારણ કેમ થઈ શકે?" - ઉત્થાનિકાના આ કથનમાં "જ્ઞાન"નો અર્થ શુદ્ધ પરિણતિ થાય છે.
2. ક્રિયાજ્ઞાનને અને સમ્યગ્જ્ઞાનને એક સાથે રહેવામાં વિરોધ છે, તેમ જ રાગ ધારા અને જ્ઞાનધારાને એક સાથે રહેવામાં વિરોધ છે; કારણ કે રાગ બંધનું કારણ છે અને જ્ઞાન મોક્ષનું કારણ છે.
3. શાંત અંતરનો પુરુષ, આકાશથી અંતર મોટો પુરુષ.
4. "જ્યાં સુધી જ્ઞાનની કર્મવિરતિ બરાબર પરિપૂર્ણતાને પામતી નથી" - શ્લોકાર્થના આ કથનમાં "જ્ઞાનની કર્મવિરતિ"નો અર્થ 'આત્માની શુદ્ધપરિણતિ' થાય છે.
5. ઉપરોક્ત આખા કથનનો અર્થ 'જ્યાં સુધી રાગની નિવૃત્તિ પૂર્ણ થતી નથી' એમ થાય છે.
6. શુદ્ધપરિણતિ અને અશુદ્ધપરિણતિ બંને સાથે રહેવામાં વિરોધ નથી.
7. મોક્ષમાર્ગે ધર્મી જીવને જે રાગ આવે તે પણ ધર્મનું કારણ થાય છે.
8. સાધક જીવને બે ધારાના બે પ્રકારના ફળ હોય છે.
9. "કર્મ અને જ્ઞાનનું એકઠાપણું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે" - શ્લોકાર્થના આ કથનનો અર્થ એવો થાય છે કે શાસ્ત્રમાં તો કહ્યું છે પરંતુ સમ્યગ્દૃષ્ટિને રાગનું વેદન અનુભવમાં આવતું નથી.
10. જે તીર્થંકરનો જીવ હોય તેને સાધક દશામાં બાધકપણું [રાગ મિશ્રણપણું] ન હોય.
11. સાધકને બાધક હોય જ.
12. પાંચમા ગુણસ્થાન સુધી આર્તધ્યાન અને છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી રૌદ્રધ્યાન કહ્યું છે.
13. "આત્મામાં અવશપણે (-બળજબરીથી) જે કર્મ પ્રગટ થાય છે અર્થાત્ ઉદય થાય છે તે તો બંધનું કારણ થાય છે" - ભાવાર્થના આ કથનમાં બળજબરીથી થતા કર્મના ઉદયને બંધનું કારણ કહ્યું છે.
14. ઉપરોક્ત કથનમાં પોતાને કરવાનો ભાવ ન હોવા છતાં પોતાના પુરુષાર્થની નબળાઈને કારણે સ્વરૂપ સ્થિરતાને અવશપણે અનાદર થવાથી થતા રાગને બંધનું કારણ કહ્યું છે.
15. રાગ છે એ અંશે પણ મોક્ષનું કારણ નથી અને [જ્ઞાન કે] જે મોક્ષનું કારણ છે તે અંશે પણ બંધનું કારણ નથી.

③ સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:—

1. "જે બંને [જ્ઞાનધારા અને કર્મધારા] સાથે રહેવામાં કોઈ પણ વિરોધ નથી" – કથન 'તે બંને સાથે હોય છે.'
2. મિથ્યાદૃષ્ટિપણું અને સમ્યક્‌દૃષ્ટિપણું બંને એક સાથે ન હોઈ શકે.
3. ત્રીજા ગુણસ્થાને અનંતાનુબંધીના અભાવ સહિત મિથ્યાદૃષ્ટિપણું અને સમ્યક્‌દૃષ્ટિપણું બંને થોડા કાળ માટે ભેગા સાથે હોય છે. જેમ કે દહીં અને ગોળ સ્વાદને માને છે.
4. "કર્મચેતના" અર્થાત્ મેં કાર્યને ભિન્ન ઉત્પત્તિનું લીધું અનુભવવા અથવા ઈચ્છા રહિત ચિત્તનું સાધારણ કર્મ.
5. "કર્મચેતના" અર્થાત્ શુભ-અશુભ ભાવ.
6. "સમ્યક્‌દૃષ્ટિનો ભોગ નિર્જરાનો હેતુ છે" – નિર્જરા અધિકારનું આ સામાન્ય કથન છે.
7. "કર્મ પોતાનું કાર્ય કરે છે" – ભાવાર્થના આ કથનનો અર્થ શુભ-અશુભ ભાવ આવે એ બંધનું કાર્ય કરે છે – એમ થાય છે.
8. "જ્ઞાન પોતાનું કાર્ય કરે છે" – ભાવાર્થના આ કથનનો અર્થ જ્ઞાનની શુદ્ધ પરિણતિ નિર્જરાનું કાર્ય કરે છે – એમ થાય છે.
9. સમકિતીને શુભાશુભ ભાવ હોય પરંતુ દુઃખનું વેદન ન હોય.
10. "શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર શુદ્ધ કર્મબંધનું કારણ છે" – ભાવાર્થના આ કથનનો અર્થ એમ થાય છે કે માટે નકામા વિચારો ન કરવા જોઈએ.

કળશ-૧૧૧

ઉત્થાનિકા:- હવે કર્મ અને જ્ઞાનનો નયવિભાગ બતાવે છે:-

શ્લોક: (હરિગીત)

કર્મનય અવલંબનારા જ્ઞાનહીન જનો ડૂબે,
ને જ્ઞાનનયના ઈચ્છુકો અતિમંદ ઉદ્યમી ડૂબે;
પણ જ્ઞાનરૂપ થયા થકા જે કર્મરહિત થાય છે,
અપ્રમાદી એવા સાધક ભવજલધિ પાર થાય છે. ક-૧૧૧.

વિશેષાર્થ:- કર્મનયના આલંબનમાં તત્પર (અર્થાત્ કર્મનયના પક્ષપાતી) પુરુષો ડૂબેલા છે કારણ કે તેઓ જ્ઞાનને જાણતા નથી. જ્ઞાનનયના ઈચ્છુક (અર્થાત્ પક્ષપાતી) પુરુષો પણ ડૂબેલા છે કારણ કે તેઓ સ્વચ્છંદથી અતિ મંદ ઉદ્યમી છે (સ્વરૂપપ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ કરતા નથી. પ્રમાદી છે અને વિષયકષાયમાં વર્તે છે). તે જીવો વિશ્વના ઉપર તરે છે કે જેઓ પોતે નિરંતર જ્ઞાનરૂપ થતા- પરિણમતા થકા કર્મ કરતા નથી અને ક્યારેય પ્રમાદને વશ પણ થતા નથી (-સ્વરૂપમાં ઉદ્યમી રહે છે).

ભાવાર્થ:- અહીં સર્વથા એકાંત અભિપ્રાયનો નિષેધ કર્યો છે કારણ કે સર્વથા એકાંત અભિપ્રાય જ મિથ્યાત્વ છે.

- કેટલાક લોકો પરમાર્થભૂત જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને તો જાણતા નથી અને વ્યવહાર દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપ ક્રિયાકાંડના આડંબરને મોક્ષનું કારણ જાણી તેમાં તત્પર રહે છે-તેનો પક્ષપાત કરે છે. આવા કર્મનયના પક્ષપાતી લોકો-જેઓ જ્ઞાનને તો જાણતા નથી અને કર્મનયમાં જ ખેદખિન્ન છે તેઓ- સંસારમાં ડૂબે છે.
- વળી કેટલાક લોકો આત્મસ્વરૂપને યથાર્થ જાણતા નથી અને સર્વથા એકાંતવાદી મિથ્યાદૃષ્ટિઓના ઉપદેશથી અથવા પોતાની મેળે જ અંતરંગમાં જ્ઞાનનું સ્વરૂપ ખોટી રીતે કલ્પી તેમાં પક્ષપાત કરે છે. પોતાની પરિણતિમાં જરાય ફેર પડ્યા વિના તેઓ પોતાને સર્વથા અબંધ માને છે અને વ્યવહાર દર્શનજ્ઞાનચારિત્રના ક્રિયાકાંડને નિરર્થક જાણી છોડી દે છે. આવા જ્ઞાનનયના પક્ષપાતી લોકો જેઓ સ્વરૂપનો કાંઈ પુરુષાર્થ કરતા નથી અને શુભ પરિણામોને છોડી સ્વચ્છંદી થઈ વિષય-કષાયમાં વર્તે છે તેઓ પણ સંસારસમુદ્રમાં ડૂબે છે.
- મોક્ષમાર્ગી જીવો જ્ઞાનરૂપે પરિણમતા થકા શુભાશુભ કર્મને હેય જાણે છે અને શુદ્ધ પરિણતિને જ ઉપાદેય જાણે છે. તેઓ માત્ર અશુભ કર્મને જ નહિ પરંતુ શુભ કર્મને પણ છોડી, સ્વરૂપમાં સ્થિર થવાને નિરંતર ઉદ્યમવંત છે- સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સ્થિરતા થતાં સુધી તેનો પુરુષાર્થ કર્યા જ કરે છે. જ્યાં સુધી, પુરુષાર્થની અધૂરાશને લીધે, શુભાશુભ પરિણામોથી છૂટી સ્વરૂપમાં સંપૂર્ણપણે રહી શકાતું નથી ત્યાં સુધી- જોકે સ્વરૂપસ્થિરતાનું અંતર-આલંબન (અંતઃ સાધન) તો શુદ્ધ પરિણતિ પોતે જ છે તોપણ- અંતરંગ-આલંબન લેનારને જેઓ બાહ્ય આલંબનરૂપ કહેવાય છે એવા (શુદ્ધ સ્વરૂપના વિચાર આદિ) શુભ પરિણામોમાં તે જીવો હેયબુદ્ધિએ પ્રવર્તે છે, પરંતુ શુભ કર્મોને નિરર્થક માની છોડી દઈને સ્વચ્છંદપણે અશુભ કર્મોમાં પ્રવર્તવાની બુદ્ધિ તેમને કદી હોતી નથી. આવા જીવો- જેઓ એકાંત અભિપ્રાય રહિત છે તેઓ- કર્મનો નાશ કરી, સંસારથી નિવૃત્ત થાય છે.

ફકરા-૧૧૧: ઇશ્વરતા

(૧) જોડકાં જોડો:—

1. ત્રિભુવનના આંગણામાં નાચ જુઓ	A. ભલે અમે વિષય-વિકાર ત્યાગે બેઠા છીએ, પરંતુ આમને જે ક્રિયાકાંડ ત્યાગ થયું છે તેનાથી મુક્તિ થશે એમ માને છે
2. ગગનમાં ઇશ્વર જુઓ	B. પોતે નિરંતર આનંદરૂપ પરિણામના ઝુમાવ્યુત ફિકર કરતા નથી અને સ્વરૂપમાં સ્થિત રહે છે.
3. વિશ્વના ઉપર નજર નાંખો	C. ધૂન લઈ ભક્તિ પ્રભુની સારું ચિંતવ્યા કરો એમ માને છે

(૨) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:— (લેખિતપત્રના પ્રશ્નો માટે)

1. હું શુદ્ધ છું... શુદ્ધ છું એવો જે સિદ્ધાંત એ ધ્યાન બંધનું કારણ છે એમ ત્રિભુવનના પ્રક્રિયાની પુરુષો માનતા નથી.
2. હું શુદ્ધ છું... શુદ્ધ છું એ સિદ્ધાંત પણ શુભભાવ છે અને તે બંધનું કારણ છે, પરંતુ શુભભાવને ઇશ્વર માનનારા ત્રિભુવનના પ્રક્રિયાની નિશ્ચયદૃષ્ટિએ તેમ માનતા નથી.
3. "ગગનમાં ઇશ્વર પુરુષો" એટલે ગગન જેમને પ્રગટી ગયો છે અથવા જેમને આત્માનુભવ થઈ ગયો છે એવા પુરુષો.
4. અહીં માત્ર ક્રિયાકાંડ ત્યાગનો ઉપાય જેમને થયો છે અને તેને 'અમને ત્યાગ થઈ ગયું છે' એમ માનનારા જીવોને ગગનના ઇશ્વર પુરુષો કહ્યાં છે.
5. અહીં પંક્તિમાં ગગનના ઇશ્વર પુરુષોનો શુદ્ધિના તરફ [illegible] ઉદ્દેશ છે અને પ્રત્યક્ષ વિષયોના ભાવોમાં મૂઢ પુરુષાર્થ છે.
6. સમ્યક્દર્શનશુદ્ધ નિશ્ચયદૃષ્ટિનો સમાવેશ અહીં ગગનના ઇશ્વર પુરુષમાં કરવામાં આવ્યો
7. સ્વરૂપપ્રાપ્તિ તેમજ સમાજસેવા - એ બંને વિષયો મારો પુરુષાર્થ ચાલુ હોય છે. જેઓ એ ફિકર કે એનો મારું સાચું કરતા છે.
8. "જેઓ પોતે નિરંતર આનંદરૂપ થતા..." સ્તોત્રપંક્તિના આ કડીમાં નિરંતર શાશ્વતાભ્યાસ કરનાર જીવની વાત કરી છે.
9. ઉપરોક્ત કડીમાં વસ્તુ જે આનંદરૂપ છે તે રીતે આનંદરૂપ, સ્વચ્છરૂપ થતા જીવની વાત કરી છે.
10. "વિશ્વના ઉપર નજર..." ગાથાર્થની આ કડીનો અર્થ 'રાગદ્વેષ ઉપર [illegible] ભિન્ન રહેતા' - એમ થાય છે.
11. "ફિકર કરતા નથી" એટલે ઉદાસીન [illegible] નિવૃત્ત થઈને નિવૃત્તિરૂપે રહે છે.
12. "ફિકર કરતા નથી" એટલે રાગ આવે તેના કર્તા થતા નથી, પરંતુ અંતરંગથી માત્ર તેને જાણે જ છે.
13. "ક્યારેય પુનઃજન્મ ધરી પણ થતા નથી (-સ્વરૂપમાં સ્થિત રહે છે)" - સ્તોત્રનું આ કથન જણાવે છે કે ઇશ્વર જીવને સ્વરૂપની જાગૃતિ સદાય રહે છે, એમ પછી ભક્તિ કર્યું પણ નહિ.
14. ગગનમાંનો ઇશ્વર ભલે પુનઃજન્મ અનુભવમાં પૂર્ણતો હોય પરંતુ દુનિયાના વિષય વિષયોનો તેનો નિષેધ તો જરૂર રાખી એમ માને હોય છે.

f.999-3

(3) સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો :- (આચાર્યપદના પ્રવચનમાંથી)

1. જૈન શાસનમાં કથંચિત્ એકાંતનો નિષેધ છે.
2. જૈન શાસનમાં સર્વથા એકાંતનો નિષેધ છે, તેમ જ સર્વથા અનેકાંત ન સ્વીકારાય છે.
3. શુભભાવરૂપ શારીરિક ક્રિયાઓને અહીં વ્યવહાર દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપ ક્રિયાકાંડનો આડંબર કહેલ છે.
4. દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુની શ્રદ્ધા, શાસ્ત્રનું જ્ઞાન તથા દયા દાન પુણ્યના ચારિત્રને અહીં વ્યવહાર દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપ ક્રિયાકાંડનો આડંબર કહેલ છે.
5. "કરનારનો અર્થ અહીં 'પુણ્ય-પાપના ભાવ' કરનાર છે.
6. કરનારના પરિણામો જ્ઞાન ને આનંદ જ નથી અર્થાત્ ભગવાન શુદ્ધ ચૈતન્યઘન તેના તરફ તો તેનું વલણ-રુચિ-સ્તુતિ નથી. તેનો ભાવ પુરુષાર્થ પુણ્ય અને પાપમાં રોકાઈ ગયો છે.
7. કેવળ પર તરફનું વલણ તે રાગ છે અને તે સંસારનું કારણ છે.
8. "કરનારમાં જ ખેદખિન્ન છે" અર્થાત્ 'શુભભાવમાં અટક્યું દુઃખ થઈ છે'!
9. જ્ઞાનીના પરિણામો પોતાને સર્વથા અબંધ માને છે; તેને શુદ્ધતા તો લીન નથી તથા તેઓ વ્યવહાર ક્રિયાકાંડના શુભભાવને છોડી દઈને અશુભમાં પડે છે.
10. નિશ્ચયદૃષ્ટિનું અવલંબન બંધનું કારણ છે, વ્યવહારદૃષ્ટિનું અવલંબન મોક્ષનું કારણ છે.
11. રાગરહિત અંતર નિશ્ચયાભાસ.
12. જ્ઞાનીના પરિણામો વિષય-કષાયમાં પ્રવર્તતા નથી એમ અહીં કહ્યું છે.
13. મોક્ષમાર્ગ જ્યાં શુદ્ધ સ્વરૂપના વિચાર અર્થે શુભ પરિણામમાં ઉપયોગક્રિયાઓ વર્તે છે.

કળશ-૧૧૨

ઉત્થાનિકા:- હવે પુણ્ય-પાપ અધિકારને પૂર્ણ કરતાં આચાર્યદેવ જ્ઞાનનો મહિમા કરે છે:- K.112-1

શ્લોક:- (દ્રુતવિલંબિત)

શુભ ને અશુભ બે કર્મ એવા ભેદના ઉન્માદનો,
કરી ધ્વંસ મૂળથી જ્ઞાનજ્યોતિ અતિ પ્રબળ પ્રગટી અહો!
અજ્ઞાનના તિમિર હરો એ જ્ઞાનની જ્યોતિ વડે,
ચિત્કળા સહજ ક્રીડા કરે જે પરમ જ્ઞાનની કળા. K.112.

શબ્દાર્થ:- જેણે મોહરૂપ મદિરા પાન કરાવીને જે ભ્રમના રસના ભારથી (અતિશયપણાથી) શુભાશુભ કર્મના ભેદરૂપ ઉન્માદને (ગાંડપણાને) નચાવે છે એવા સમસ્ત કર્મને પોતાના બળ વડે મૂળથી ઉખેડી નાખીને જ્ઞાનજ્યોતિ અત્યંત સામર્થ્ય સહિત પ્રગટ થઈ.

- કેવી છે તે જ્ઞાનજ્યોતિ?
- જે અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને કોળિયો કરી ગઈ છે અર્થાત્ જેણે અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કર્યો છે, જે લીલામાત્રથી (સહજ પુરુષાર્થથી) ઉઘડતી-વિકસતી જાય છે અને જેણે પરમ કળા અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન સાથે ક્રીડા શરૂ કરી છે એવી તે જ્ઞાનજ્યોતિ છે. (જ્યાં સુધી સમ્યગ્દ્રષ્ટિ છદ્મસ્થ છે ત્યાં સુધી જ્ઞાનજ્યોતિ કેવળજ્ઞાન સાથે શુદ્ધનયના બળથી પરોક્ષ ક્રીડા કરે છે, કેવળજ્ઞાન થતાં સાક્ષાત્ થાય છે.)

ભાવાર્થ:- પોતાને (જ્ઞાનજ્યોતિને) પ્રતિબંધક કર્મ કે જે શુભ અને અશુભ-એવા ભેદરૂપ થઈને નાચતું હતું અને જ્ઞાનને ભુલાવી દેતું હતું તેને પોતાની શક્તિથી ઉખેડી નાખી જ્ઞાનજ્યોતિ સંપૂર્ણ સામર્થ્ય સહિત પ્રકાશિત થઈ. આ જ્ઞાનજ્યોતિ અથવા જ્ઞાનકળા કેવળજ્ઞાનરૂપ પરમકળાનો અંશ છે અને કેવળજ્ઞાનના સંપૂર્ણ સ્વરૂપને તે જાણે છે તેમ જ તે તરફ પ્રગતિ કરે છે, તેથી એમ કહ્યું છે કે 'જ્ઞાનજ્યોતિએ કેવળજ્ઞાન સાથે ક્રીડા માંડી છે'. જ્ઞાનકળા સહજપણે વિકાસ પામતી જાય છે અને છેવટે પરમકળા અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન થઈ જાય છે.

ટીકા:- પુણ્ય-પાપરૂપે બે પાત્રરૂપ થઈને નૃત્ય કરતું કર્મ એક પાત્રરૂપ થઈને (રંગભૂમિમાંથી) બહાર નીકળી ગયું.

ભાવાર્થ:- કર્મ સામાન્યપણે એક જ છે તોપણ તેણે પુણ્ય-પાપરૂપ બે પાત્રોનો સ્વાંગ ધારણ કરીને રંગભૂમિમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. તેને જ્ઞાને યથાર્થપણે એક જાણી લીધું ત્યારે તે એક પાત્રરૂપ થઈને રંગભૂમિમાંથી બહાર નીકળી ગયું, નૃત્ય કરતું અટકી ગયું.

આશ્રય, કારણ, રૂપ, સવાદસું ભેદ વિચારી ગિને દોઉ ન્યારે,
પુણ્ય રુ પાપ શુભાશુભભાવનિ બંધ ભયે સુખદુઃખકરા રે;
જ્ઞાન ભયે દોઉ એક લખે બુધ આશ્રય આદિ સમાન વિચારે,
બંધકે કારણ હૈં દોઉ રૂપ, ઇન્હેં તજિ જિનમુનિ મોક્ષ પધારે.

આમ શ્રી સમયસારની (શ્રીમદ્ ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવ પ્રણીત શ્રી સમયસાર પરમાગમની) શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવ વિરચિત આત્મખ્યાતિ નામની ટીકામાં પુણ્ય-પાપનો પ્રરૂપક ત્રીજો અંક સમાપ્ત થયો.

ક્રિયા-૧૧૨: ઉત્તરચર્ચા

f-112-2

① સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:—

■ ચૈતન્યની પરના પ્રશ્નોત્તરો:—

1. પુણ્ય-પાપ અધિકારની પૂર્ણાહુતિનો આ ક્રિયા છે.
2. "મોહરૂપ મદિરા જેણે પીધા છે" અર્થાત્ જેના અનુભવમાં મિથ્યાત્વ છે.
3. કર્માનુયોગમાં કહેલ પુણ્ય અને પાપ પ્રકૃતિઓનો આ ક્રિયામાં નિષેધ કર્યો છે.
4. પુણ્ય તે ઠીક છે (કરવાલાયક છે) અને પાપ તે અઠીક છે (કરવાલાયક નથી) એવા અંતે જ ક્રિયા જે ભેદ અજ્ઞાની જીવ મિથ્યાત્વના જોરથી લઈને પાડે છે, તેનો આ ક્રિયામાં નિષેધ કર્યો છે.
5. શુભ ભાવનો નાશ શુભ ભાવની મદદ વડે થતો નથી.
6. આત્માનો ભાવ સાચો છે અને દારૂ જેવા વિષય-કષાયનો ભાવ થાય તે પ્રસાદ છે.
7. જે રીતે ગાય ઘાસ ચરે છે (અર્થાત્ ઘાસનો નાશ કરે છે) એ રીતે શુભાશુભ ભાવને નાશ કરવાના ઉપાયની વાત આ ક્રિયામાં કરવામાં આવી છે.
8. જે રીતે ગધેડો મૂળમાંથી ઉખેડીને ઘાસ ચરે છે એ રીતે શુભાશુભ ભાવને ઉખેડી નાખવાના ઉપાયની વાત આ ક્રિયામાં કરવામાં આવેલ છે.
9. "જ્ઞાનજ્યોતિ અત્યંત જોરથી પ્રગટ થઈ" - અહીં "જ્ઞાનજ્યોતિ"નો અર્થ 'ભગવાન આત્માની નિર્મળ પરિણતિ' થાય છે.
10. ઉપરોક્ત કથનમાં "અત્યંત જોરથી પ્રગટ" શબ્દો જણાવે છે કે એને હવે કોઈ વિઘ્ન કરી શકે એવા એ પદાર્થને કોઈ પાછી પાડે એમ નથી.
11. "જે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને તિમિર કરી ગઈ" અર્થાત્ જ્ઞાનજ્યોતિ ઉદય થાય એટલે જ મિથ્યાત્વરૂપ અંધકાર ભાવ એનો નાશ કરી નાખ્યો, તથા પુણ્ય અને પાપના ભેદને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખ્યો.
12. "જે અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને તિમિર કરી ગઈ" અર્થાત્ તે પોતે પણ અજ્ઞાનમય થઈ ગઈ.
13. આત્મામાં જે ૨૧ ગુણો નિર્મળરૂપે પરિણમી શકે છે તે નિગોદના જીવના બધા અનંત ગુણો શુભરૂપ છે.
14. "જોડલી ક્ષાયિક ભાવ" એ એક પ્રકારનો ક્ષાયિક ભાવ છે.
15. "જોડલી ક્ષાયિક ભાવ" એ એક પ્રકારનો અપ્રતિહત ક્ષયોપશમ ભાવ છે કે જેમાંથી કદી પડશે નહિ, પરંતુ ક્ષાયિક ભાવની જ પ્રાપ્તિ કરશે.

② સાચું કે ખોટું (T/F) જણાવો:—

1. "અત્યંત જોરથી પ્રગટ થઈ" અર્થાત્ અસંખ્ય પ્રદેશો પુરુષાર્થના અંકુરા ફૂટ્યા.
2. "उन्मिलत" અર્થાત્ શુદ્ધ પરિણતિ વધારી દીધી.
3. "ક્રીડા કરે છે" અર્થાત્ આનંદરસનો અનુભવ કરે છે, પ્રમાદ કરે છે.
4. "ક્રીડા કરે છે" અર્થાત્ આત્માના વધતી જાય છે, નિર્મળ નિર્વિકલ્પ [illegible] ઉપયોગ વધે છે.
5. "ઉજ્જ્વલ": ઉજ્જ્વળ અર્થાત્ આચરણ, તેમાં "રસ" અર્થાત્ નિર્મળ-રહેલ.

6. કુંદકુંદાચાર્ય તથા અમૃતચંદ્રાચાર્ય જેવા મહાન ભાવલિંગી સંતો અસંખ્ય સાગર, મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જ જન્મ લેશે એમ ત્યાંથી તે જ ભવે મોક્ષે પધારશે.

ભાવાર્થ પરના પ્રવચનમાંથી :-

7. પુણ્ય ભલે ધર્મ ન હોય અથવા ધર્મનું સાક્ષાત કારણ પણ ન હોય; પરંતુ તે ધર્મ પામવાનું પરંપરા કારણ જરૂર છે માટે મારા જેવા પ્રારંભિક ભૂમિકાવાળા માટે ઉપાદેય અવશ્ય છે.
8. પુણ્ય-પાપ મારું સ્વરૂપ નથી, એમાં હું નથી અને તે ધર્મના કારણ નથી પરંતુ બંધના કારણ છે માટે ઉપાદેય નથી.
9. મને પર પદાર્થો નડે ભલા જરૂર થાય છે, પરંતુ તેના પ્રત્યે મને રાગ થાય જ એવું કંઈ જરૂરી નથી.
10. ઘણા જીવ [illegible] ફક્ત [illegible] મુક્તિ માને છે.
11. "જ્ઞાનજ્યોતિ સંપૂર્ણ સામર્થ્ય સહિત પ્રગટ થઈ" અહીં નિશ્ચયનય કહ્યું એમ ભાવાર્થમાં કહ્યું છે.
12. "જ્ઞાનજ્યોતિ સંપૂર્ણ સામર્થ્ય સહિત પ્રગટ થઈ" અહીં [illegible] અને વ્યવહારનય પ્રકાર કહ્યાં એમ ભાવાર્થમાં કહ્યું છે.
13. નિશ્ચયનય સર્વ વિકલ્પોનો ક્ષય થાય ત્યારે પ્રગટે છે. વ્યવહારનય [illegible] અનંતગુણોનો [illegible] કરવા સ્પષ્ટ થતાં પ્રગટે છે; માટે બંને નયને એક જ કાળમાં કહી શકાય નહિ.
14. નિશ્ચયનય અધ્યાત્મ છે અને વ્યવહારનય આગમ છે એમ ગોમ્મટસારમાં કહ્યું છે.
15. અલ્પજ્ઞના વ્યવહારનયમાં પૂર્ણ સહજ જ્ઞાન હોય તે ન જણાય.